

TÜRKİYE'DE KADIN KOOPERATİFLERİNİN STATÜ SORUNU: DOĞRU YERDE KONUMLANABİLMEK (İŞÇİ KOOPERATİFLERİ ÖRNEĞİ)

Başak Gül AKAR ¹

Öz

Kadını özne olarak emekle ilgili hangi cümlede nereye koysanız oturur yerine, taşır cümlelerin yükünü işin de cefasını çektiği gibi. Örneğin kooperatifleşmeyle ilgili bir cümle içerisinde de üreten kişi vasfıyla yakışır cümlelerin öznesine. Buraya kadar her şey sorunsuzca ilerlerken kooperatifin türünün üretim olması ile kadının rolü çakışmaktadır. Zira kadın üretendir. Bununla birlikte, kadın kooperatifleri içerisindeki çalışan kadınların; hak dağılımı, çalışma şekli ve emeğin karşılığın bakıldığında kendisini işçi tanımı ve bu bağlamda da işçi kooperatifleri içerisinde daha doğru bir yerde konumlandıracağını söyleyebiliriz. Dünya geneline bakıldığında işçi kooperatiflerinin daha çok sağlık, bakım ve ev hizmetleri sektörlerinde yer aldığını ve toplumsal cinsiyet açısından da daha çok kadına istihdam olanağı sağladığı görülmektedir. Bu istihdamın örgütlenme biçiminde ise kadın; ortak, işletme sahibi ve çalışan olarak konumlanmaktadır. Bu manada kadının ülkemizdeki rolü incelendiğinde, ağırlıklı olarak hizmetler sektöründe yer alması ve işçi kooperatifleri içerisinde kadın kooperatiflerindeki nazaran daha net bir statü tanımına kavuşacakları öngörülmektedir. İşçi kooperatifleri örgütlenme yapısı gereği, finansal kazanç sağlamayı hedeflemekten ziyade, öncelikle işçilerin ve topluluklarının ihtiyaçlarını karşılama amacı ile hareket etmektedir. Ürettikleri zenginliği dağıtan ve oluşumları gereği motive edici, oldukça üretken çalışma özelliklerine sahip işletmeler olarak nitelendirilen işçi kooperatifleri içerisinde kadının kendini daha belirgin şekilde konumlandıracağı meselesi, bu çalışmanın tartışma konuları arasında yer almaktadır. Bu bağlamda kadınların dünya genelinde çalışma hayatlarına ev ve bakım hizmetlerinde daha yoğun katıldıkları dikkate alındığında işçi kooperatifleri içerisinde yer almalarının avantaj/dezavantajları ayrıca tartışılmalıdır. Mevcut çalışmada karşılaştırmalı araştırma yöntemi tercih edilerek, kadının işçi kooperatifleri içerisinde kadın kooperatiflerine göre daha doğru bir statüye kavuşabileceği varsayımı ile iki kooperatifteki kadın yapılanması ve/veya yapılandırılması gereği hakkında bulgular elde edilmesi amaçlanmaktadır. Bu şekilde karşılaştırmalı yaklaşım yöntemi seçilmesindeki öncelikli amaç, işçi ve kadın kooperatiflerinde kadının rolünü keşfetmek, bu alanlardaki kadın unsurlarının benzerliklerini ve farklılıklarını tanımlamak veya işçi ve kadın kooperatiflerindeki kadınların rolünü bağlamıyla ilişkilendirerek açıklamaktır. Bu çalışma, kadın emeğinin işçi kooperatiflerindeki mücadelesini, kadın kooperatiflerinin benzer amaçları ile ortak noktalar olmak üzere daha üst bir noktaya taşıyacağına ve kadınların kendi hikayelerini yazmak için belki de yeni bir oluşum başlatabileceklerine dair tartışmalara bir katkı koymak amaçındadır.

Anahtar kelimeler : Kadın, kooperatif, kadın kooperatifleri, işçi kooperatifleri, kalkınma

JEL Sınıflandırması : J54, P13, R11

¹ Çukurova Üniversitesi, Kozan İşletme Fakültesi, Adana, Türkiye, bgakar@cu.edu.tr, Orcid numarası: 0000-0001-7258-4402

Atıf/Citation (APA 6):

Akar, B. G. (2024). Türkiye'de kadın kooperatiflerinin statü sorunu: Doğru yerde konumlanabilmek (İşçi kooperatifleri örneği). *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(3), 603–625. <http://doi.org/10.25287/ohuibf.1437683>.

STATUS PROBLEM OF WOMEN'S COOPERATIVES IN TURKEY: BEING POSITIONED IN THE RIGHT PLACE (EXAMPLE OF WORKER COOPERATIVES)

Abstract

Wherever you put the woman as a subject in any sentence about labor, she carries the burden of the sentence, just as she suffers her job. For example, in a sentence about cooperatives, the person who produces is worthy of the subject of the sentence. While everything has been running smoothly so far, the role of women conflict with the fact that the type of cooperative is production. Because maybe women are the producers, but the way rights are distributed, how they are implemented, and the compensation provided for the labor of women in women's cooperatives indicates that these women are better positioned as workers, and thus better aligned with the concept of worker cooperatives. Looking at the world in general, it is seen that worker cooperatives are mostly involved in the health, care, and domestic services sectors and provide employment opportunities for more women in terms of gender. In the organizational form of this employment, women; are positioned as a partner, business owners, and employees. In this sense, when the role of women in our country is examined, it is predicted that they will predominantly take place in the services sector and that they will have a clearer definition of status within worker cooperatives than in women's cooperatives. Due to its organizational structure, worker cooperatives act primarily intending to meet the needs of workers and their communities, rather than aim to provide financial gain. The issue of women's more prominent positioning within worker cooperatives, which are characterized as enterprises that distribute the wealth they produce and are motivating and highly productive, is one of the topics of discussion in this study. In this context, considering that women participate more intensively in domestic and care services worldwide, the advantages/disadvantages of their participation in worker cooperatives should be discussed further. In this present study, a comparative research methodology was employed to gather insights regarding the importance and necessity of women's organizations within two types of cooperatives. It was assumed that women might have a more favorable position within workers' cooperatives compared to women's cooperatives. The main objective of adopting this comparative approach was to investigate the role of women in both workers' and women's cooperatives, identify commonalities and differences among women's participation in these contexts, and explain the role of women in these cooperatives within their respective frameworks. This study aims to contribute to the debate that women's labor can take the struggle of women's labor in worker cooperatives to a higher level, with similar goals and commonalities, and that women can perhaps start a new organization to write their own stories.

Keywords : Women, cooperative, women cooperatives, worker cooperatives, development

JEL Classifications : J54, P13, R11

YENİ ŞEYLER SÖYLEMEK LAZIM

Her gün bir yerden geçmek ne iyi.

Her gün bir yere konmak ne güzel.

Bulanmadan, donmadan akmak ne hoş.

Dünle beraber gitti, cancağızım,

Ne kadar söz varsa düne ait.

Şimdi yeni şeyler söylemek lazım.

MEVLÂNA

GİRİŞ

Kooperatifler, ortaklarının refahına odaklanan, onların yaşam standartlarını ve genel refahını iyileştirmeyi amaçlayan işletmelerdir. Uluslararası Kooperatifler Birliği'nin 2020 Vizyonu, kooperatifleri sürdürülebilir bir ekonomik, sosyal ve çevresel lider, tercih edilen bir örgütlenme modeli ve en hızlı büyüyen işletme türü olarak vurgulamaktadır (ICA, 2013).² Benzer şekilde, Birleşmiş

² ICA (Uluslararası Kooperatifler Birliği) dünya çapında kooperatifleri bir araya getiren, temsil eden ve kooperatiflere hizmet sağlayan bağımsız bir sivil toplum kuruluşudur. 1895 yılında kurulan ICA'nın 85 ülkede ekonominin tüm sektörlerinde faaliyet gösteren 221 üye

Milletler (BM) 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi de kooperatiflerin önemini vurgulamakta ve ilerlemelerini savunmaktadır. Bu destek, kooperatif işletmelerin benzersiz büyüme beklentilerine, kapsayıcılığına ve sosyal sorumluluğuna dayanmaktadır (UN, 2015).

Birleşmiş Milletler, kooperatiflerin yoksulluğun ortadan kaldırılmasında ve sürdürülebilir sosyo-ekonomik büyümenin desteklenmesindeki hayati rolünün altını çizmekte ve hükümetleri kooperatiflerin gelişimine elverişli koşulları teşvik etmeye çağırılmaktadır. Bunu yansıtan Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 18 Aralık 2009 tarih ve 64/136 sayılı kararı, 64. oturumunda (UN, 2010), 2012 yılını "Kooperatifler daha iyi bir dünya inşa eder" sloganıyla "Uluslararası Kooperatifler Yılı" olarak ilan etmiştir. Bu bildirge, ICA'nın 1995 yılında yayınladığı ve kooperatifi, ortak ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçları ve hedefleri ortaklaşa sahip olunan ve demokratik olarak yönetilen bir girişim aracılığıyla karşılamak üzere kendi tercihleriyle bir araya gelen özerk bir bireyler grubu olarak tanımlayan Kooperatif Kimliği Bildirgesi'ni temel almaktadır (ICA, 2020).

Bu tanımlama, kooperatiflerin karşılıklı yardımlaşma, kişisel sorumluluk, demokratik yönetişim, eşitlik, hakkaniyet, bütünlük ve birlik gibi temel değerlerinin altını çizmektedir. Bu değerleri hayata geçirmek için yedi yol gösterici ilke kabul edilmiştir. Bu ilkeler, kooperatif hareketinin temelini oluşturan bir dizi kolektif değeri kapsamaktadır. Kooperatifler ayrımcılık yapılmaksızın herkese açıktır. Demokratik bir şekilde yönetilirler, her üye kararlarda söz sahibidir ve eşitliğe olan bağlılıklarını yansıtırlar. Ekonomik katılım hayati önem taşır; ortaklar hem sermaye katkısına hem de yönetime aktif bir şekilde katılırlar. Buna ek olarak, kooperatifler özerk ve kendi kendine yeten kuruluşlar olarak faaliyet göstermekte ve ortaklarının kararlarıyla yönetilmektedir. Ortakları güçlendiren ve tüm topluma fayda sağlayan eğitim girişimleri aracılığıyla öğrenme kültürü teşvik edilmektedir. Kooperatifler, dayanışma ruhu içinde birbirleriyle ilişki kurarak kooperatif hareketinin gücünü ve erişimini güçlendirmektedir. Son olarak, kendilerini faaliyet gösterdikleri toplumların refahına adanmışlardır ve daha geniş bir sosyal sorumluluğun altını çizmektedirler (ICA, 2020). Görüldüğü gibi kooperatifler, temel amacı ortaklarının yaşam koşullarını iyileştirerek refahlarını artırmak olan insan merkezli işletmelerdir. Aynı zamanda kooperatif modeli, birçok ülkede artan eşitsizlikler ve piyasa başarısızlıkları nedeniyle son zamanlarda daha fazla dikkat çeken daha geniş bir sosyal ve dayanışma ekonomisinin (SDE) bir parçasıdır (UN, 2015).

Utting'in (2016) sosyal/dayanışmaya dayalı ekonomi tanımı, kapitalist çerçevede faaliyet göstermesine rağmen, temelde insan kaynaklarına dayanan kuruluşlar ve işletmeler gibi varlıklarla bağlantılı olduğunu kabul etmektedir. Kooperatifler, dernekler ve vakıflar gibi kooperatif kuruluşlar, ekonomi içinde yardımcı bileşenler olarak hizmet veren bu kavramın örnek uygulamaları olarak gösterilmektedir. Ekonominin dayanışmaya doğru evrilmesi, daha derin ve daha radikal bir değişimi yansıtmaktadır. Bu dönüşüm, kaynakların adil bir şekilde yeniden dağıtılması, büyük ölçekli sürdürülebilirlik taahhüdü, proaktif vatandaşlığın teşvik edilmesi ve güç dinamiklerinin yeniden yapılandırılması gibi ilkelere dayanmaktadır. Bu ilkeler, söz konusu iş birliği taahhütlerinin temelini oluşturmaktadır. Sosyal ve dayanışma kavramları birlikte incelendiğinde, uluslararası kurumlardan ulusal hükümetlere ve yerel-bölgesel organlara kadar uzanan oluşumların destekleyici ve güçlendirici bir rol oynadığı daha geniş bir iş birliği ve örgütlenme ağının ortaya çıktığı görülmektedir. Bu aşamada, kolektif çözümlerin ortaya çıktığı bir ilerleme ortamında, "kolektif, topluluk, toplum, birlik" gibi kavramların bizi "kooperatiflere" götürdüğü açıktır.

Çağdaş kalkınma için güçlü bir araç olarak görülen iyi tasarlanmış ve kapsamlı bir kooperatif sistemi, çok çeşitli fırsatlar sunarak ulusal ilerlemeye önemli bir katkı sağlayabilir. Buna üreticiler, tüketiciler, küçük işletmeler ve diğer paydaşlar da dahildir. Kooperatif modeli, yeterince kullanılmayan kaynakları kullanarak, mikro kredi ve finansal hizmetlere erişimi genişleterek, sermaye birikimini kolaylaştırarak, istihdam yaratmayı teşvik ederek, sosyal sermayeyi güçlendirerek, adil gelir dağılımını teşvik ederek ve yoksullukla mücadele ederek daha kapsayıcı bir büyümenin önünü açmaktadır. Daha da önemlisi, kooperatifler kadınlar, gençler, yaşlılar, engelliler ve yerli halklar gibi marjinal grupların

kuruluşu bulunmaktadır. Bu kooperatifler 800 milyondan fazla insanı temsil etmektedir. ICA'nın Global-300 rapor listesinde Avrupa'dan 15 ülke (Avusturya, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, Hollanda, Birleşik Krallık, İspanya, İrlanda, İsveç, İsviçre, İtalya, Norveç ve Portekiz), Güney ve Kuzey Amerika'dan dört ülke (ABD, Brezilya, Meksika ve Kanada), Asya-Pasifik bölgesinden sekiz ülke (Avustralya, Çin, Hindistan, Japonya, Kore ve Yeni Zelanda, Singapur ve Tayvan) ve Orta Doğu'dan bir ülke (İsrail) olmak üzere toplam 28 ülke temsil edilmektedir (ICA, 2013).

ekonomik ve sosyal gelişiminde kanıtlanmış bir geçmişe sahiptir ve kalkınma çabalarının hem eşitlikçi hem de geniş kapsamlı olmasını sağlar. Kooperatifler, özellikle sosyo-ekonomik krizler sırasında dayanıklılık göstermiş, sosyal içermeyi teşvik etmiş ve yoksulluk ve açlıkla mücadele etmiştir. Kooperatiflerin rolü, birbiriyle bağlantılı üç boyutu kapsayan sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmeye kadar uzanmaktadır: Sosyal ilerleme, ekonomik büyüme ve çevre yönetimi. Toplumsal hedeflere ve demokratik yönetime odaklanan kooperatifler, eşit fırsatlar yaratmaya ve sosyal sorunları çözmeye yardımcı olurken, küçük işletmelerin ve bireylerin gelişmesini sağlayarak yerel ekonomileri canlandırmaktadır. Ayrıca, birçok kooperatif, çevrenin korunmasına öncelik veren sürdürülebilir uygulamalara aktif olarak katılmakta, doğal kaynakların sorumlu yönetimine ve çevresel etkilerin azaltılmasına bağlılık göstermekte, böylece sürdürülebilir kalkınma için daha geniş küresel hedeflerle uyum sağlamaktadır (MOCT, 2012; UN, 2023).

Sosyal ekonomide ve dayanışma ekonomisinde iş birliği ve yardımlaşmanın etkisi, kooperatif ekonomilerinin gelişimi ve sürdürülebilir modellere geçişle ilgili daha geniş sorulara kadar uzanmaktadır. On yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda Avrupa ve Kuzey Amerika'daki kooperatif birliklerinin tarihsel örnekleri uygulamanın temellerini atmıştır, ancak modern kooperatif hareketini başlatanlar on dokuzuncu yüzyıl İngiltere'sindeki Rochdale Adil Öncüler Derneği'nin önderleri olmuştur. Bu ilk liderler, demokratik kontrol, finansal katılım ve toplumun iyileştirilmesine vurgu yaparak kooperatiflerin bugünkü işleyişini şekillendiren temel ilkeleri belirlemişlerdir. Onların mirası, günümüz kooperatiflerine rehberlik etmeye devam etmekte ve bu kuruluşların hem eşitlikçi hem de sürdürülebilir ekonomilere doğru ilerlemede oynadıkları hayati rolü ortaya koymaktadır (Zeuli ve Cropp, 2004; Haseki, 2007). Kooperatiflerin mevcut durumu istatistiksel olarak incelendiğinde, ilk 300 şirketin cirosunun 2020 yılında 2.170,99 milyar dolar olduğu ve en çok şirketin sigorta (101 şirket), tarım (100 şirket) ve toptan ve perakende ticaret (59 şirket) sektörlerinde faaliyet gösterdiği görülmektedir. Bu kayda değer rakamlarda en ciddi katkının ise Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Krallık, Fransa, Japonya, İspanya, Malezya, Kolombiya, Avustralya, Yeni Zelanda ülkelerinden geldiği anlaşılmaktadır (ICA ve EURICSE, 2022). Latin Amerika, Afrika ve Asya'daki yerli topluluklar, öz yönetim yoluyla yerel çevrelerini ve kültürel miraslarını korurken sürdürülebilir ekonomik kalkınma sağlamak için adil ticaret ve kooperatif iş modellerine güvenmektedir. Bu topluluklar, kooperatifleri ve sosyal ekonomi kuruluşlarını birbirine bağlayan ağlar aracılığıyla daha sanayileşmiş ülkelerle adil ticaret uygulamalarına katılmaktadır. Bu ağlar, değer zinciri boyunca kendi kendine yardım, demokrasi, eşitlik, hakkaniyet ve dayanışma gibi temel değerlere dayanan ilişkileri teşvik etmektedir. Bu ortaklıklar sayesinde yerli topluluklar ekonomik dayanıklılıklarını, sosyal dokularını ve kültürel canlılıklarını geliştirebilmekte ve genellikle geleneksel yaşam biçimleri ve değer sistemleriyle uyumlu dengeli bir kalkınma sağlayabilmektedir (UN, 2023).

Bununla birlikte, Avrupa Birliği (AB)'nde de kooperatifler hem ekonomiye hem de topluma yaptıkları önemli katkılarla tanınmakta ve farklı bir ekonomik girişim biçimi olarak faaliyet göstermektedir. Nüfusun üçte birine tekabül eden 163 milyon AB vatandaşının sahip olduğu yaklaşık 250.000 kooperatif bulunmakta ve bu kooperatifler yaklaşık 5,4 milyon kişiye istihdam sağlamaktadır. Kooperatifler, tarım başta olmak üzere ormancılık, bankacılık, perakende, eczacılık ve sağlık hizmetleri gibi farklı sektörlerde önemli bir pazar varlığına sahiptir. Avrupa Komisyonu'nun Avrupa'da kooperatif topluluklarının desteklenmesine odaklanan 2004 tarihli Tebliği üç temel hususu vurgulamaktadır: İlk olarak, kooperatiflerin görünürlüğünü, ayırt edici özelliklerini ve genel anlayışını geliştirerek Avrupa çapında daha yaygın kullanımını teşvik etmeyi amaçlamaktadır; ikinci olarak, Avrupa'da kooperatif mevzuatının geliştirilmesine odaklanmaktadır; ve üçüncü olarak, Topluluğun hedeflerine ulaşmasında kooperatiflerin rolünü ve katkısını korumayı ve güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu girişimler, kooperatiflerin gelişmeye devam etmesini ve AB'nin ekonomik ve sosyal çerçevesini etkin bir şekilde desteklemesini sağlamak için gereklidir (EC, 2023).

Sosyal ekonomi ve dayanışma ekonomisi, Avrupa'nın birçok alanda yakından özdeşleştiği bir sektördür. Avrupa'da yaklaşık dört buçuk milyon kişi kooperatifler tarafından istihdam edilmektedir. Avrupa ekonomisinin önemli bir kısmı, önceliği yatırımcılar veya sahipler dışındaki paydaşlar için kâr elde etmek olan ve bu nedenle sosyal ekonomiye dahil olan kuruluşlar tarafından yönlendirilmektedir. Avrupa'da kooperatifler, sosyal ekonominin önemli bir bileşenidir ve iş modelleri bakımından borsaya kayıtlı şirketlerden farklıdır. Genellikle hissedar çıkarlarına ve kısa vadeli finansal getirilere öncelik

vermek zorunda kalan borsaya kayıtlı şirketlerin aksine kooperatifler, müşteri, üretici ya da çalışan olabilen ortaklarına yeniden yatırım yapmak ya da fazlalıklarını iade etmek amacıyla faaliyet göstermektedir. Bu yapı, yalnızca finansal kârı maksimize etmek yerine toplumun ve ortakların uzun vadeli refahına odaklanan sosyal ekonomi ilkeleriyle yakından uyumludur (Euronews, 2017).

Sosyal ekonomi içinde sosyal girişimciliğin bir türünü temsil eden sosyal kooperatifler, birçok Avrupa Birliği ülkesinde, bu ülkelerin kalkınma hedeflerine katkıda buldukları için tanınmakta ve yaygınlaşmaktadır. Sosyal kooperatif modelinin küresel gelişimine paralel olarak Türkiye'de de sosyal kooperatifler uygulanabilir bir örgütlenme alternatifi olarak kabul görmeye başlamıştır. Sosyal kooperatif modeline ilişkin farkındalığın artırılması ve sosyal kooperatiflerin belirli yasal çerçeveler ve ortaklıklar yoluyla yönetilen ayrı tüzel kişilikler olarak kurulması için çaba sarf edilmektedir. Önümüzdeki yıllarda hem Türkiye'de hem de dünyada sosyal kooperatif modellerinin sayısının artması beklenmektedir. Sosyal kooperatiflerin toplumsal refahın desteklenmesinde giderek daha önemli bir rol oynaması beklenmektedir; bu da sosyal fayda için bir katalizör olarak etkinliklerini teyit edebilir. Artan önemlerinin toplumsal sorunlar üzerindeki etkilerini artırması ve sağlık, eğitim, sosyal hizmetler ve sürdürülebilir toplumsal kalkınma gibi sektörleri dönüştürmesi muhtemeldir (TÜSEV, 2018).

Türkiye'deki son örneklerden biri "Sosyal Kooperatifler için Eğitim ve Tanıtım Treni"dir. Proje, İtalyan sosyal kooperatif modeline benzer şekilde, devletin yetersiz kaldığı alanlarda faaliyet gösteren ve tabandan örgütlenen bir sosyal kooperatif perspektifini benimsemektedir. Bu kooperatifler, ihtiyaçlarını kendileri karşılayamayan kişiler ya da bu kişilere yakın kişiler tarafından kurulmaktadır. Proje kapsamında 2018 sonbahar ve 2019 ilkbahar kampanyaları süresince toplam 19 il ziyaret edilerek kooperatif kültürü tanıtılmış, eğitim ve etkinliklerle farkındalık yaratılmıştır. Daha önce denenilen ancak pandemi nedeniyle devam ettirilemeyen projenin güncel versiyonu ise "Kooperatif Otobüsü" olmuştur. İtalyan sosyal kooperatifçilik bakış açısıyla, toplum yararına hizmetlerin sağlanması ve dezavantajlı kişilerin (engelliler, uzun süreli işsizler, eski tutuklular, bağımlılar vb.) iş hayatına katılması konularında uzmanlaşmıştır. İtalya'da ve diğer AB ülkelerinde bu türde çok sayıda kooperatif kurulmuştur. Çoğunun üyeleri işçiler olsa da (ulusal yasalara bağlı olarak) kullanıcılar ve gönüllüler gibi diğer üye türlerini de dahil etmek mümkün veya zorunludur (Gönüllü Atakan ve Çoban, 2022).

Sosyal kooperatifçilik anlayışı ile benzer yönleri olmakla birlikte esasen tam olarak onun bir çeşidi olduğunu söyleyemeyeceğimiz, Dünyada 1990'lı yıllarda görülmeye başlanan ve "yeni kooperatifçilik hareketi" olarak bilinen bir diğer kooperatifçilik türü ile Türkiye 2000'li yıllarda tanışmıştır. Tarım, inşaat ve taşımacılık alanlarındaki geleneksel kooperatifler genellikle tepeden inme hareketlerken, yeni kooperatifler küresel eğilime uygun olarak tabandan gelen eylemlere dayanmaktadır. Türkiye'deki yeni kooperatiflerin ilki ve belki de en görünür olanı kadın kooperatifleridir (Kurtuluş, 2019).

Çoğunlukla kadın kooperatiflerinde bulunan 'kadın işgücü' kendisini daha çok üretici bir sektör olarak sunmakta, ancak statüsü ve yaptığı işin karşılığını nasıl alacağı konusunda kafasının karışık olduğu düşünülmektedir. Çok amaçlı kadın kooperatiflerinin çoğunluğu kadınlar tarafından kadınlar için kurulmaktadır ve bu da ayırt edici özelliklerinden biridir. Duguid ve ark. (2015) göre, aktif ve inaktif kadın kooperatiflerinin kurulmasındaki üç temel motivasyon, kadınların ortak sorunlarını çözmek, toplumda kadınları güçlendirmek ve kadınlar için istihdam yaratmaktır.

Bu noktada, işçi kooperatiflerinin ve kadın emeğinin konumunun daha güçlü olacağını düşünmenin temel motivasyonu, Dow'un (2018) işaret ettiği gibi, sermaye ve emek arasındaki en önemli niteliksel asimetrinin, sermayenin yabancılaştırılabilirken emeğin yabancılaştırılmamasıdır. Basitçe ifade etmek gerekirse bu, makine, bina ve arazi gibi insani olmayan varlıkların mülkiyetinin bir kişi ya da gruptan diğerine kolayca devredilebileceği, buna karşın zaman, beceri, deneyim ve benzeri emek donanımlarının mülkiyetinin devredilemeyeceği anlamına gelmektedir.³

³ Bu asimetrinin meydana getirebileceği pek çok sonuç mümkündür. Bunlardan birine örnek vermek gerekirse: sermaye-yönetimli firmalar, bir firmanın fiziksel girdilerinde herhangi bir değişiklik olmaksızın oy haklarını ve 'sermaye tedarikçisi' rolünü bir kişiden diğerine kolaylıkla devredebilir, ancak emek-yönetimli firmalar, oy haklarını ve 'işgücü tedarikçisi' rolünü, aynı anda bireysel işçilerin kimliklerini değiştirmeden bir kişiden diğerine devredemez (Dow, 2018).

Mevcut çalışma, kadının, emeğini ortaya koyarken işçi kooperatifleri içerisinde kadın kooperatiflerindeki yapılaşmaya benzer amaçları olmakla birlikte daha farklı çıktılar elde ederek, emek piyasası içerisindeki istihdam, statü, hak ve yükümlülükler ve adil gelir dağılımı gibi pek çok alandaki mücadelesini daha doğru bir şekilde sürdüreceğini ilaveten kendi potansiyelini keşfetme ve gerçekleştirmek adına bir seçeneği olacağı inancını taşımaktadır. Kooperatifçiliğe genel bir bakış açısının yer aldığı özeld de işçi ve kadın kooperatifleri için bir zemin oluşturulmaya gayret edilen giriş kısmını işçi kooperatiflerinin tanımı, önemi ve dünya örnekleri ile birlikte toplumsal cinsiyet eşitsizliğine bakış açısını da dahil ederek nasıl çalıştığının anlatıldığı bölüm takip etmekte ve ardından kadın kooperatifleri içerisinde yer alan kadın emeğinin nerede daha doğru bir statüye kavuşabileceği noktasında karşılaştırmalı araştırma yöntemi⁴ kullanılarak örnekler ve açıklamalarla teorik alt yapı tamamlanmaktadır. Bu çalışmanın asıl önemli kısmı, doğru soruyu sorma, karşılaştırma yapma ve sonuçları etkilerini en üst düzeye çıkaracak şekilde sunmak şeklinde ifade edilebilir. Buradaki amaç, kadının işçi ve kadın kooperatifleri içerisindeki konumunu anlamak veya açıklamak ve bu alandaki uygulayıcılar, yöneticiler veya politika yapıcılarının kadınların rolünü daha iyi anlamalarına ve eylemlerini bilinçli bir şekilde yönlendirmelerine yardımcı olmaktır. Bu bağlamda tartışma ve politika önerilerinden sonra sonuç kısmı ile bitecek olan çalışmada, Türkiye’deki kadın kooperatifleri için artıların ve eksilerin tartılacağı bir terazi görevi görülmeye çalışılmaktadır.

I. İŞÇİ KOOPERATİFLERİ (KİMDİR, NASIL ÇALIŞIR, NEDEN ÖNEMLİDİR?)

Ward (1958-içinde Dow, 2018)’ın işçi yönetimli bir firmanın (Labor managed firms-LMF) potansiyel işleyişine ilişkin ufuk açıcı araştırmasının 60. yıldönümü anısına yapılan çalışmada Dow (2018), işçilerin idaresindeki bir firmayı, emek tedarikçilerinin nihai kontrol haklarına sahip olduğu, yani çalışanların toplu olarak üst düzey yöneticileri atayabildiği ve görevden alabildiği bir kuruluş olarak tanımlamaktadır. Buna ek olarak, bu tür bir işletmeyi, üst yönetimin sermaye sağlayıcılarının nihai kontrolüne tabi olduğu sermaye yönetimli bir işletmeden (Capital managed firms-CMF) ayırmaktadır. İşçi kooperatifleri ve profesyonel ortaklıkların her ikisi de işçi tarafından yönetilen firma tanımına dahildir (Dow, 2018). İşçi kooperatiflerinin yüksek üretkenliğe sahip olması, yarattıkları zenginliği dağıtması ve bir nevi rejeneratif olması beklenmektedir. Sosyal sürdürülebilirliği destekleyen öğrenme kapasiteleri ve dağıtımçı değerleri güçlü yönleri arasındadır (Preluca, 2022).

Dikkat çekici bir şekilde, işçi kooperatiflerine şüpheyle yaklaşanlar için en önemli soru şudur: "Eğer işçiler tarafından yönetilen işletmeler bu kadar iyiyse, neden bu kadar nadirdirler?" (Dow, 2018). Dow (2018) bu soruya yanıt olarak, ampirik kanıtlara göre, LMF'lerin hayatta kalma ve verimlilik kriterlerinde iyi performans gösterdiğini belirtmektedir. Onları nadir kılan şey işlevsizlikleri değildir.

4 Karşılaştırmalı araştırma, büyümekte olan bir alan olarak, diğer araştırma türlerinden daha mı değerlidir sorusunun cevabını hakıyla vermeye çalışmaktadır. Tanım olarak, iki veya daha fazla vaka arasındaki benzerlik ve farklılıkların incelenmesi olarak gördüğümüz karşılaştırmalı araştırma, kendimiz ve başkaları arasındaki farklılıkları fark etmemize ve bunlar üzerine düşünmemize yardımcı olmaktadır. Ayrıca öğrenme biçimimizin bir parçasıdır ve dünyamızı anlamlandırmamıza ve geliştirmemize rehberlik etmektedir. Örneğin, hastalık yaygınlığı, inançlar ve tutumlar, hizmet yapısı, personel seviyeleri, kaynak tahsisi, faaliyet ve 'çıkıtlar', maliyetler, eğitim, memnuniyet ve benzeri konularda zengin nicel ve etnografik verilerin mevcudiyeti katlanarak artmaktadır. Her karşılaştırma, sosyal gerçekliğin hangi unsurlarının ya da kesimlerinin birbiriyle ve hangi boyutlar boyunca ilişkilendirileceğini ayırt etmesi anlamında bir inşa görevi görmektedir. Diğerleri yerine belirli birimleri ve/veya yönleri seçmekte ve bunları ayırt edilemeyecek şekilde gömülü oldukları bağlamdan soyutlamaktadır. Başka bir deyişle, aksi takdirde toplumsal gerçekliğin bütünlüğünde saklı olanı -bütünlüğü içinde sonsuz, biçimsiz ve kaotik görünen bir gerçekliği- ön plana çıkarmaktadır. Bir yapı olarak karşılaştırma, bu gerçekliğin düzenli bir algısının yaratılmasına, yani onu birçok alternatif yol yerine tek bir şekilde görmenin organize bir yolunun bulunmasına yardımcı olmaktadır. Bu nedenle, sanki sorunsuz ve apaçık bir analiz biçimiymiş gibi kullanılmak yerine, üzerinde düşünülmesi, farkındalık alanına getirilmelidir. Dahası, karşılaştırma algıyı başka bir yoldan ziyade tek bir şekilde düzenlediği için, nasıl bir düzen sağladığının da bilincinde olunmalıdır. Karşılaştırmalı yaklaşımın araştırmacılar tarafından yeni bir düzen kurmak ve/veya eski düzeni pekiştirmek için kullanılması nadir bir yöntem değildir (Øvretveit,1998; Azarian, 2011). Pennings ve ark.(2006)’nın bir anlamda 'sanat' olarak gördükleri yöntem, 'karşılaştırma sanatını' ya da genel olarak siyaset ve sosyal bilimlerde 'karşılaştırmalı yaklaşım' olarak adlandırılan şeyi kendi başına bir 'sanat' (ya da başlı başına bir yöntem) olarak değil, toplum ve siyaset hakkındaki fikirleri (teori) yaşadığımız dünyada gerçekte olup bitenlerle ilişkilendirmenin en uygun yollarından biri olarak ifade edilmektedir. Kısacası, gerçek siyaset ve toplum dünyasında neler olup bittiğini inandırıcı ve makul bir şekilde açıklayabilmek için karşılaştırmalı yaklaşımın önemi vurgulanmaktadır (Pennings ve ark., 2006).

Aksine, böyle olmalarının nedeni, kapitalist firmaların nadiren LMF'lere dönüşmesi ve sıfırdan oluşmamlarıdır. LMF'lerin karşılaşmadığı belirgin giriş engelleri arasında CMF'lerin oluşumunun önündeki engeller de bulunmaktadır. Bunlar arasında girişimcilik rantının dağıtımı, firmalardaki kamu malları ve asimetrik bilgi ve yüklenim araçlarının yetersizliği nedeniyle sermaye piyasasında oluşan sorunlar yer almaktadır (Dow, 2017 içinde Dow, 2018).

Kâr odaklı yatırımcı sahipliğindeki firmanın (investor-owned firm-IOF) hegemonyasını kırmak için, ekonomik sistemlerin yeniden düşünülmesi, şirketin kendisi de dahil olmak üzere farklı düzeylerdeki uygulamaların dönüşümü gerekmektedir. Bu anlamda başka iş modellerine olan ihtiyacı karşılayacak şekilde, bir başka örgütlenme türü olan kooperatifleri görmekteyiz. İşçi kooperatifleri gibi IOF'nin hegemonyasına meydan okumaya yardımcı olabilecek mevcut iş modellerinin, sürdürülebilir bir gelecek için ekonomilerin yeniden tanımlanması amacıyla daha fazla araştırılması gerekmektedir. İşçi kooperatifleri ve sürdürülebilirlik üzerine yapılan araştırmalar seyrek, genellikle az sayıda sosyal konuya odaklanmakta ve nadiren çok yönlü bir metodoloji benimsemektedir (Preluca ve ark., 2022).

Preluca ve ark. (2022)'nin çalışmasına göre, kooperatifler sürdürülebilirliğin yaygın olarak anlaşılan üç boyutuna genellikle birbiriyle bağlantılı katkılarda bulunmaktadır. Örneğin, kooperatifler tarafından tanımlanan "iyi" veya "insana yakışır" istihdam kavramı, ekonomik sürdürülebilirlik (ücretlerin ekonomide dolaşımında tutulması, vergiler, işsizliğin azaltılması vb.), sosyal sürdürülebilirlik (çalışanların ve toplumun refahı) ve kooperatiflerin çevresel hedefleri açısından bir dereceye kadar çevresel sürdürülebilirlik (genellikle nispeten sınırlı ölçüde) ile bağlantılıdır. Demokratik karar alma mekanizmaları sayesinde kooperatifler çalışanları güçlendirebilir, gelir eşitsizliğini azaltabilir, yerel toplulukların büyümesini destekleyebilir ve demokratik değerleri yayabilir (Preluca ve ark., 2022).

Burada kesin bir şekilde işçinin konumlandırılabilceği ifade tam ve saf özyönetim kavramı ile açıklanmaktadır. Özyönetim kavramına ilk bakıldığında iki kelimenin birleşiminden oluştuğu görülmektedir: Öz ve Yönetim. 'Öz' kelimesinin eklenmesi, karar alma süreçlerinde bir bireyin veya bir kolektifin özerkliğine yapılan vurgu ile yönetim fikrine yeni bir boyut kazandırmaktadır. Benzer şekilde, yönetim söz konusu olduğunda, 'benlik' kelimesinin eklenmesi çağrışımını dönüştürmektedir. Bu değişiklik, tipik olarak yönetimle ilişkilendirilen geleneksel hiyerarşi ve güç dinamiklerinden uzaklaştırıldığını göstermektedir. Yöneten ve yönetilen arasındaki tarihsel özne-nesne ilişkisinin yeniden tanımlanması anlamına gelmektedir. Özyönetim bağlamında, 'yönetilenler' kuralların, sistemlerin ve yapıların oluşturulması ve uygulanmasında aktif katılımcılar haline gelmekte ve kendilerini yönetmektedirler. Bu yeni yorum, paylaşılan sorumluluk ve kontrolü içermekte ve üyelerin sisteme hem katkıda bulunduğu hem de sistemden faydalandığı kooperatif ilkeleriyle yakın bir uyum sergilemektedir. Özyönetim ve çalışan sahipliği senaryosu, geleneksel kapitalist özel mülkiyet yapılarına karşı durabilecek alternatif mülkiyet ilişkilerinin ortaya çıkışını temsil etmektedir. Çalışan sahipliği, çalışanların sermayelerini ve katılımlarını şirketin büyümesine ve istikrarına katkıda bulunmak için kullanarak şirkette doğrudan bir çıkara sahip oldukları anlamına gelmektedir. Bu kavram, mülkiyetin genellikle az sayıda hissedarın ya da yatırımcının elinde toplandığı kapitalist normlardan ayrılmaktadır. İşçi mülkiyetinin ilk biçimi olan çalışan hisse senedi sahipliği planlarında (employee stock ownership plans-ESOP's), çalışanlar şirketlerinde hisse sahibi olurlar. Çalışanlar şirketlerindeki hisselerin çoğunluğuna sahip olduklarında (ki bu her zaman geçerli değildir) ESOP şirketleri "işçi sahipliğindeki işletmeler" tanımına uymaktadır. Bu hisseler, çalışan emekli olana, ayrılan veya şirket kapanana kadar çalışanların ortak çıkarları doğrultusunda oluşturulan ve yönetilen bir emanet hesabında tutulur. İşçi mülkiyetinin ikinci biçimi işçi kooperatifleridir. Bu işletmeler ortak mülkiyete sahiptir ve bizzat işçiler tarafından demokratik olarak kontrol edilir. Üçüncü biçim, ana akım toplumun dışında yer alan ekonomik, siyasi, sosyal ve aile yaşamının birleşimiyle karakterize edilen komündür. Kooperatif bağlamında, işçi sahipleri ekonomik zorluklarla kolektif olarak yüzleşmekte ve öz yönetim ilkelerinden vazgeçmeden işletmenin dayanıklılığını sağlamak için uyum sağlamaktadırlar. Kooperatifler, fikir birliği oluşturma ve pratik uygulama yoluyla, ekonomik ortamda gezinirken özerkliklerini koruyan standartlar geliştirmekte ve iyileştirmektedirler (Dow, 2018; Sobering ve ark., 2014; Silva ve Morello, 2021).

İspanya'nın Bask bölgesindeki Mondragon Kooperatif Konsorsiyumu (Mondragon Cooperative Consortium-MCC) başarılı bir model kooperatif örneğidir. Ortak mülkiyet ve katılımcı yönetim temelinde faaliyet gösteren MCC, rekabetçi ekonomik uygulamaları demokratik ve eşitlikçi ilkelerle

uyumlu hale getirme becerisiyle tanınmaktadır. MCC'nin yapısı, çalışanların yalnızca şirkette pay sahibi olmalarına değil, aynı zamanda şirketin nasıl işleyeceği konusunda da söz sahibi olmalarına olanak tanıyarak geleneksel kapitalist iş modellerine potansiyel bir alternatif oluşturmaktadır. Mondragon tarafından örneklenen kooperatif ağında risk, tüm işçi üyeler ve kooperatifin faaliyetlerine dahil olan tüm dış yatırımcılar tarafından kolektif olarak üstlenilmektedir. Riskin bu şekilde yayılması, kooperatif modelinin temel ilkelerinden biri olan tüm katılımcıların işletmenin başarılarında ve karşılaştığı zorluklarda pay sahibi olduğunun altını çizmektedir. Kooperatif modelinde, özellikle perakende sistemlerinde, üreticiler, çalışanları ve müşterileri sadece işin katılımcıları değil, aynı zamanda üyeleri, ortakları ve ortak yatırımcıdır. Bu kapsayıcı yaklaşım, katılım potansiyelini komşu işletmeler, personel, müşteriler ve tedarikçiler de dahil olmak üzere daha geniş bir topluluğa yaymaktadır. Mondragon’da, yerel işletmeler, çalışanlar, müşteriler ve yerel tedarikçiler de dahil olmak üzere daha fazla paydaş işletmeye dahil edilebilmektedir. Bu şekilde bazı durumlarda mülkiyet hisselerine sahip olabilirler, bu da yaygın bir yatırım ve sorumluluk duygusunu teşvik eder. Buna ek olarak, bölgesel vergi teşviklerinden ve kamu sübvansiyonlarından yararlanan şirketlerin, bunun karşılığında ortaya çıkan arazi faydalarını çalışanları ve daha geniş toplumla paylaşmaları gerektiği fikrinin etik bir boyutu vardır. Bu paylaşım, sosyal ve ekonomik eşitliği güçlendirerek ve işletmenin meyvelerinin işletmeyi doğrudan veya dolaylı olarak destekleyenlerin refahına katkıda bulunmasını sağlayarak kooperatif değerleriyle uyumludur (Greg, 2020).

Bu yönleri ile düşünüldüğünde işçi kooperatifleri ile geleneksel işletmeler arasındaki birçok farktan biri de kâr amacı gütmeyen hedeflere sahip olmalarıdır. Kâr amacı gütmeyen bir hedefe ulaşmak için alışılmadık bir yönetim tarzının kullanılması ekonomik verimlilikle çatışabilecektir. Konuyu şu dört temel mekanizma üzerinden açıklığa kavuşturmak önemlidir (Silva ve Morello, 2021): Kooperatif yönetimi ve işçi katılımı verimliliği artırabilir ya da en azından koruyabilir. İkincisi, firmaya özgü insan sermayesi anlamında düşünüldüğünde daha demokratik bir ortamda çalışıyor olmanın taraflar arasındaki sorunların çözümünde oynadığı rol ve verimliliğe etkisi kaçınılmazdır. Bir diğeri, kooperatif yönetişimini karakterize eden açık diyalog sayesinde, özel bilgiler paylaşılma eğilimindedir. Son mekanizma ise işe alma politikasıyla ilgili olarak bu süreçteki maliyet azaltma politikalarını içermektedir. Buna karşın, kapitalist ekonomilerde neden emek tarafından yönetilen bu kadar az firma olduğu sorusunun cevabını Pérotin (2006), Fransız işçi kooperatifleri ve geleneksel şirketlerin pazar dinamiklerini karşılaştırmalı olarak ele aldığı analizinde vermeye çalışmıştır. Bulduğu sonuçlara göre, kooperatiflerin oluşumu ekonomik döngülere bağlı olarak değişkenlik göstermekle birlikte, bu durumun hem kooperatifler hem de geleneksel firmalar için çıkışları etkileyen ekonomik döngüler açısından benzer etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Kooperatiflerin kurulmasında etkili olan diğer unsurlar arasında, örgütsel yapı ve kooperatif girişimciliğini destekleyen yapılar önemli bir rol oynamaktadır. Yeni kooperatiflerin ortaya çıkışı, daha çok artan kâr beklentilerinden ziyade, geleneksel istihdamla bağlantılı risklerin artışına bir tepki olarak görülmektedir. İşsizlik arttığında ve büyüme yavaşladığında daha fazla kooperatif kurulmaktadır. Faiz oranları ve kâr beklentileri düşük olduğunda da kooperatif kuruluşu artmaktadır (Pérotin, 2006). Kooperatifler aynı zamanda mevcut istihdam sistemi altında karşılanması zor olan yeni ortaya çıkan istihdam ihtiyaçlarına da giderek yanıt verirken, insanları resmi bir iş ortamında çalışmaya teşvik etmektedir. Fransız faaliyet ve istihdam kooperatifleri, insanlara kendi girişim projelerini test etme ve geliştirme imkânı sunarken, bir çalışan statüsü ve tam sosyal güvenlik avantajlarından yararlanmalarını sağlamaktadır. İşsiz insanların işsizlikten kademeli olarak yeni ekonomik faaliyetlerine geçmelerini sağlayan bir mekanizma bulunmaktadır. Bu kooperatif modeli, bireysel girişimcilerin kendi projeleri için kolektif bir sistem ve kayıtlı ekonomi içinde çalışmalarını sağlamaktadır ve işletme yönetimi açısından yenilik açısından önemli bir unsurdur. Kooperatif kuran veya kooperatiflere katılan potansiyel girişimcilere ve iş arayanlara, işsizlik yardımının iki yıllık bir toplu ödeme şeklinde ödenmesi (İspanya’daki Pago Unico Yasası gibi) veya ekonomik faaliyetin kurulduğu süre boyunca işsizlik yardımlarının kademeli olarak azaltılması (Fransa’daki faaliyet ve istihdam kooperatiflerinde olduğu gibi) veya ortakların yatırımına devlet kaynaklı özkaynak eşleştirmesi (İtalyan Marcora Yasası gibi) gibi faydaların bir yatırım şeklinde değerlendirildiği görülmüştür (Roelants ve ark., 2004). Benzer şekilde, Okoro ve ark. (2021), Afrika’nın alt bölgeleri için işsizlik-kooperatif ilişkisini ele aldıkları çalışmalarında kurum temelli olmayan kooperatif birliklerinin girişimci serbest istihdamı teşvik ettiğini ve ekonomideki yüksek işsizlik oranını azalttığı sonucuna ulaşmışlardır. Kooperatiflerin uzun çalışma saatleri ile kendilerini aşırı yük altında bırakmadığı ve kooperatif

faaliyetlerinin girişimciliğin geliştirilmesi olarak özetlendiği araştırmada kooperatiflerin varlığı ile işsizliğin yeterince azalacağı bulgusuna yer verilmiştir (Okoro ve ark., 2021). Buna karşılık, geleneksel giriş beklendiği gibi büyüme ile pozitif, işsizlik ile negatif ilişkilidir ve geçmiş karlılık ile artmaktadır. Ayrıca, iki grubun iş döngüsüne verdiği tepkiler arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlıdır. Fransız kooperatifleri için ulaşılan bulgular, potansiyel eksik yatırım ve dejenerasyon sorunları çözüldükten sonra, işçi tarafından yönetilen ve geleneksel firmalar arasındaki temel farklılıkların çıkış davranışından ziyade giriş davranışında bulunduğunu göstermektedir. Bu manada girişi özendirici unsurlar üzerinde durulduğunda kooperatif kurmak için ek bir gelir kaynağına sahip olmak, işsizlikle mücadele etmek ve finansal kazanç elde etmenin üç ana neden olarak öne sürüldüğü çalışmada Silva ve Morello (2021), bu nedenlerden en az birinin kooperatiflerin büyük çoğunluğunun kurulmasına yol açtığı sonucuna ulaşmışlar ve Brezilya’daki işçi kooperatifleri ile bulgularını desteklemişlerdir. En yaygın faaliyetin tarım olduğu; gıda imalatı, çeşitli mallar, tekstil imalatı ve aile çiftçiliği kooperatiflerinin diğer yaygın türler olduğu dikkati çeken ülkede, toplu olarak üstlenilen başlıca faaliyetler üretim, ticaret, tesis ve ekipman paylaşımıdır. İlgili çalışma sonucu elde edilen sonuçlar, kooperatifçilik endeksi yüksek olan kooperatiflerin ortalama olarak daha yüksek bir verimlilik düzeyine ulaştığı; verimliliğin sırasıyla “katılımcı kooperatifçilik” ve “ağ kooperatifçiliği” ile pozitif ve negatif ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır (Silva ve Morello, 2021).

Kooperatifler söz konusu olduğunda, işçiler özyönetimin temel ilkelerinden ödün vermeden, standartlar geliştirerek ve bunları gerçek durumlarda test ederek ekonomik performansa yönelik tehditlerle başa çıkmanın yollarını bulacaklardır. Sonuç olarak, verimlilik doğrudan kooperatifçiliğin bir fonksiyonu olarak değişmektedir ki bu da kooperatiflerin örgütsel ve bilgisel eksikliklerine odaklanan klasik ekonomik analizlerle çelişmektedir. Cornforth ve ark. (1988)’nin başarılı işçi kooperatiflerinin geliştirilmesine ilişkin yazdıkları eserlerinin bu anlamda bir karşı çıkıştaki rolü de tekrar hatırlatılmalıdır. İlgili çalışmada kooperatiflerin, ihtiyaçlarına uygun olmayan bir ortamda faaliyet göstermenin getirdiği zorluklara rağmen, diğer ticari örgütlenme biçimleriyle eşit koşullarda nasıl performans gösterebildikleri ortaya koyulmaktadır. Kooperatiflerin eninde sonunda dağılması gerektiği yönündeki ortodoks teorilere karşı çıkılmaktadır. Burdın (2014)’in Uruguaylı firmalar için ele aldığı çalışması, işçi tarafından yönetilen firmaların daha yüksek hayatta kalma oranlarını doğrulamakta ve bu kanıtı daha yüksek istihdam istikrarı ile ilişkilendirmektedir. Bu kanıt, gerçek piyasa ekonomilerinde işçiler tarafından yönetilen firmaların marjinal varlığının, bu firmaların geleneksel firmalara göre hayatta kalma olasılıklarının daha düşük olmasıyla açıklanamayacağını göstermektedir. Piyasa ekonomilerinde işçi kontrolünün uygulanabilirliğine ilişkin teorik kötümserliğin aksine, işçilerin yönetimindeki firmaların sermaye yönetimindekilerden daha düşük tehlike oranları (daha uzun hayatta kalma süreleri) sergilediği sonucuna ulaşılmıştır. İşçilerin kontrolünün firmanın hayatta kalması üzerindeki olumlu etkisi, işçilerin yönetimindeki firmalar tarafından sergilenen daha yüksek istihdam istikrarı ile ilişkili görünmektedir. Uzun vadeli istihdam ilişkileri, işçi üyelerini firmaya özgü yatırımlar yapmaya teşvik edebilir ve örgütsel değişiklikleri kolaylaştırabilir, bu da verimliliği ve hayatta kalma olasılıklarını artırabilir. Bu bulgulara güçlü bir örnek olarak gösterilen Mondragón’un ve nasıl ona dönüşülebileceğinin hikayesi hala güncelliğini ve önemini korumaktadır. William Foote Whyte ve Kathleen King Whyte (2014) tarafından kaleme alınan “Making Mondragón”, İspanyol kooperatiflerinde işçi mülkiyetinin tarihine çığır açan bir bakıştır. İlk olarak 1988 yılında yayınlanan kitap, Mondragón’un uzun ve çeşitli deneyimlerinden başka yerlerde potansiyel uyarılma ve uygulama için zengin bir fikirler bütünü elde etmek isteyenler için en iyi kaynak olmaya devam etmektedir. 1991’de yayınlanan ikinci baskı, 1990’da işletmenin Avrupa ortak pazarında başarılı bir şekilde rekabet edebilmesi için uygulanmakta olan büyük yapısal ve stratejik değişiklikleri dikkate almaktadır. Mondragón, sosyal icatlar yaratmış ve geçmişte diğer işçi kooperatiflerinin karşılaştığı bazı büyük engellerin üstesinden gelmesini sağlayan sosyal yapılar ve sosyal süreçler geliştirmiştir. Whyte ve Whyte (2014), Mondragón kooperatiflerinin kuruluşunu ve gelişimini, onlarca yıllık deneyimleriyle nasıl değiştiklerini ve sosyal taahhütleri ile ekonomik gerçekler arasındaki dengeyi korumak için nasıl mücadele ettiklerini anlatmaktadır. Mondragón’dan çıkarılacak dersler en açık şekilde işçi kooperatifleri ve çalışanların sahip olduğu diğer firmalar için geçerli olmakla birlikte, bölgesel kalkınma ve sahiplik biçimi ne olursa olsun girişimciliğin teşvik edilmesi ve desteklenmesi konularını da kapsamaktadır. Altmış yıldan uzun bir süre önce Bask Bölgesi’nde kurulan Mondragon, önemli ölçüde büyüyerek dünyanın önde gelen işçi kooperatifi haline gelmiştir. 35 ülkede 260 kooperatif işletmesi bulunan

Mondragon, 76.000 işçi sahibini istihdam etmekte ve yıllık 12 milyar avronun üzerinde etkileyici bir ciro elde etmektedir. Kooperatif, en yüksek maaşlı çalışanın en düşük maaşlı işçinin dokuz katından fazla ücret almadığı mütevazı bir ücret farklılığını sürdürmektedir. Bu ücret yapısı Mondragon'un eşitlikçi ilkelere bağlılığının somut bir ifadesidir. Kooperatifin 'sosyal zenginliği' teşvik etme stratejisi, kooperatif topluluğu içinde kolektif refahı desteklemek için bireysel kazancın ötesine geçmektedir. Kooperatife ait eğitim tesislerine, bir toplum bankasına, yeterli konuta ve kapsamlı bir sosyal güvenlik çerçevesine yapılan yatırımlar, Mondragon'un toplumunun sosyal dokusunu ve altyapısını iyileştirme konusundaki kararlılığını göstermektedir. Bu yaklaşım sadece işçi sahiplerine fayda sağlamakla kalmamakta, aynı zamanda Mondragon'un faaliyet gösterdiği bölgelerin daha geniş sosyo-ekonomik kalkınmasına katkıda bulunmakta ve diğer kooperatiflerin ve kuruluşların taklit etmek isteyebileceği sürdürülebilir bir ekonomik örgütlenme modeli sunmaktadır (Whyte ve Whyte, 2014; Greg, 2020).

Kooperatiflerin misyon tanımları farklı olsa da hepsinin ortak amacı aynıdır: Çalışanlara saygın bir yaşam standardı ve refahlarını gözetken bir ortam sağlayan anlamlı ve faydalı işler yaratmak. Preluca ve ark. (2022) tarafından altı kooperatif üzerinde yapılan çalışmada, Outlandish "anlamlı ve faydalı bir iş ortaya koymak" ve "çalışanların özgürlüğünü, desteğini ve etkinliğini en üst düzeye çıkarmak" şeklinde kendilerini tanımladığı bir yapının oluşturulmasının kendileri için temel çerçeveyi meydana getirdiğini ifade etmektedir. Bristol Bisiklet Projesi (Bristol Bike Project-BBP), tüm gönüllülerine ve kullanıcılarına "kapsayıcı, yargılayıcı olmayan, dinamik ve destekleyici bir ortam" sunmayı amaçlamaktadır. Kooperatif Yardımlaşma Ağı (Co-operative Assistance Network Ltd'nin-CAN)'nın misyonu "iyi bir işveren ve aktif bir demokrasi"dir. "Çalışmak için etik ve keyifli bir yer" Leeds Ekmek Kooperatifi (Leeds Bread Co-op-LBC)'nin misyon ifadesidir. Calverts'in amacı "düzgün, ilginç ve anlamlı bir iş" olarak belirlenmiştir. Sürdürülebilir iş hedefleri, çalışanlara değer verme hedefiyle yakından bağlantılıdır. Bu, müşteri sadakati yaratarak ve yüksek kalitede iş üreterek (Calverts, Outlandish) ya da hem sorumlu hem de sürdürülebilir olan diğer işçi kooperatiflerine örnek olarak (Essential, CAN, LBC) başarılıdır. Kooperatiflerin çoğunluğu, toplumun refahını artırmaya yönelik dış vizyonlarını iç hedefleriyle bütünleştirmiştir. "İnsanlar ve gezegen üzerinde olumlu bir etki" yaratmak ve gıda ve perakende sektörlerinde sürdürülebilirliği teşvik etmek Essential'ın ana hedefleridir. LBC, isminin 'Leeds' kısmını 'yerel toplumun sorumlu bir üyesi olmak' şeklinde yorumlamaktadır. BBP'nin amaçları çevreyi korumak, bisiklet bilgisini demokratikleştirmek ve insanları güçlendirmektir. CAN'ın amacı ise ortak mülkiyet hareketini ilerletmek ve daha geniş bir topluluk içinde iş birliği ve demokrasiyi teşvik etmektir. Altı kooperatif, kendi iş ihtiyaçlarını karşılama gerçekliğine dayanmakta (daha geniş toplumsal ihtiyaçları karşılamaya çalışırken) ve gerçekçi beklentilerle faaliyet göstermektedir, ancak bazı istekli veya devrimci idealler de ortaya çıkmıştır (Preluca ve ark., 2022).

Görüldüğü üzere kooperatifler, genel bir ekonomik iş birliği biçimi olarak, ortak hedeflere ulaşmak isteyen bireylerin oluşturduğu bir örgütlenme modelidir. Aynı zamanda kooperatifler, bir ülkenin sosyal, siyasal ve kültürel değerlerinin gelişmesine katkıda bulunmakta, bilinçli ve örgütlü bir toplumun oluşmasında ve demokratik hakların kazanılmasında önemli rol oynamaktadır (Demirci Aksoy ve Günay, 2018). Bu açıdan bakıldığında işçi kooperatiflerinin birçok ihtiyacı karşıladığı görülmektedir.

Demirci Aksoy ve Günay (2018) benzer amaçlarla kurulan kadın kooperatiflerinin, kadın bakış açısıyla ve kadınların ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde çok amaçlı girişimler olarak kurulması gerektiğini, ortaklarının sağlıklı ve gelişmiş bir çevrede yaşamalarını sağlamak için kadınların ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarının ve ekonomik faaliyetlerinin geliştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Duguid ve ark. (2015) tarafından yapılan çalışmada, aktif kadın kooperatiflerinin en yaygın faaliyetlerine bakıldığında, çoğunun birden fazla faaliyet sunduğu görülmektedir. Aktif 63 kadın kooperatifinden 15'i (%24) şu faaliyetlerden yalnızca birini yürütmektedir: Engelli çocukların eğitimi, erken çocukluk bakımı ve eğitimi, ihtiyaç değerlendirmesi, savunuculuk ve lobicilik, hizmetlere yönlendirme, mesleki eğitim, kadınlar için kapasite geliştirme programları, toplumsal farkındalık, sosyo-kültürel faaliyetler ve gelir yaratma. Hiçbir kadın kooperatifi bu on faaliyetin tamamını gerçekleştirmemektedir. Bununla birlikte, dokuz kooperatif (%14) önerilen faaliyetlerden sekizini, yedisi yedisini (%11) ve sekizi üç ya da dördünü (%13) sunmaktadır. Sekiz faaliyeti bir arada yürüten dokuz kooperatifin biri hariç hepsi aynıdır. Bu kooperatiflerin en önemli amaçları, kadınlara üretime

katılarak para kazanmayı öğretmek, eğitim, yoksulluğun azaltılması, istihdam yaratılması ve yerel varlıkların oluşturulması gibi sosyal hedeflerden oluşmaktadır.

Ancak bu hedeflere ulaşılması noktasında toplumsal cinsiyet rollerinin kooperatifler içerisindeki hakimiyeti de dikkate alınmalıdır. Kadının kadın kooperatifleri içerisinde bulunma gayesi açıkça ortaya konmakla birlikte işleyiş bakımından işçi kooperatifindeki yapının mevcut hedefleri karşılama gücü ve işleyiş şekli kadının hangi kooperatif içerisinde doğru bir konumda olacağı meselesini sorgulatmaktadır. Bununla birlikte, dünyanın dört bir yanındaki işyerlerinde toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin devam etmesine rağmen, farklı hedef ve amaçlara göre çalışmayı açıkça yeniden tasarlayan kuruluşlarda toplumsal cinsiyetin nasıl işlediğini inceleyen çok az çalışma vardır. Sobering (2016)’in "Toplumsal Cinsiyetli Örgütler Teorisi"nden yola çıkarak günümüz Arjantin’inde bir işçi kooperatifinde toplumsal cinsiyetin nasıl işlediğini ele aldığı çalışmada, toplumsal cinsiyetin işyerinin belirgin bir özelliği olmaya devam etmesine rağmen, kooperatifin toplumsal cinsiyet eşitsizliğini ele almaya yönelik adımlar atan politikalar da benimsediğini ortaya koymaktadır. Kadınlar, mesleki ayrımcılık, liderlikte sınırlı temsil ve katılıma yönelik cinsiyete dayalı kısıtlamalar yaşamaktadır. Sonuç olarak, toplumsal cinsiyet işyerinin anlamlı bir özelliğidir. Çalışanların örgüt içindeki rollerini, güce erişimlerini, kültürel sembolleri ve bireysel kimliklerini etkilemektedir. İlgili analizin gösterdiği üzere, kooperatif toplumsal cinsiyet eşitsizliğini ortadan kaldırmamıştır (Sobering, 2016). Oerton (1994)’un yaptığı kapsamlı araştırmasında, toplumsal cinsiyet engeline takılan problemleri şu şekilde ifade ettiği görülmektedir: Sadece kadınlardan oluşan ya da karma kooperatif ve kolektiflerde çalışan otuz kadınla yapılan görüşmelere dayanarak, kadınların hiyerarşik olmayan ya da az hiyerarşik örgütlere girişlerini etkileyen ve şimdiye kadar kooperatif ve kolektiflerle ilgili literatürde analiz edilmemiş olan toplumsal cinsiyete özgü meseleler olduğu ileri sürülmektedir. Bu konular, hiyerarşik örgütlerde cinsiyete, yaşam döngüsündeki aşamaya ve kadınlık kavramlarına uymamaya dayalı ayrımcılık deneyimi; erkek egemen işyerlerinde cinsel taciz ve heteroseksizm ve kadın işçilerin özerklik ve kontrol arzusu olarak tanımlanabilmektedir (Oerton, 1994). Amerika Birleşik Devletleri’ndeki işçi kooperatiflerinde toplumsal cinsiyet eşitliği ve ekonomik demokrasi arasındaki ilişkiyi inceleyen Miller (2012)’e ait makalede ise ABD’deki işçi kooperatiflerinde 2001 yılında yapılan küçük ölçekli bir araştırmadan elde edilen ilk bulgular, kooperatiflerin eşitlikçi yapısına rağmen bazı toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin devam ettiğini göstermektedir. İşçi kooperatiflerindeki toplumsal cinsiyet ilişkilerine dair literatür, kooperatiflerdeki kadınların geleneksel şirketlere kıyasla daha iyi durumda olmalarına rağmen, kooperatiflerdeki kadınların hala ortak olarak yeterince temsil edilmediğini, erkeklere kıyasla daha düşük bir statüye sahip olduklarını ve karar alma süreçlerine erkeklerden daha az katıldıklarını göstermektedir. Bu durum, işçi kooperatiflerinin eşitlikçi doğasına ilişkin teorilerle çelişmektedir. Daha temel bir endişe, verilerin kadınların iş süresi, çalışma saatleri ve gelir açısından erkeklere göre daha düşük bir statüye sahip olduğunu ve bir dereceye kadar mesleki ayrışma olduğunu göstermesidir (Miller, 2012). Öte yandan, işçi mülkiyetinin ilk biçimi olan çalışan hisse senedi sahipliği planlarına (employee stock ownership plans-ESOP) uygun olan şirketler (işçi sahipliğindeki işletmeler), işçi kooperatifleri ve komünlerde toplumsal cinsiyet üzerine yapılan nispeten az sayıda çalışma, işçi mülkiyetinin bu çeşitli biçimlerinin bazı kadınlara fayda sağlayabileceğini, ancak yalnızca nadir durumlarda ücret ve yetkideki toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini ortadan kaldırdığını göstermektedir. Bununla birlikte, işçi mülkiyetindeki işletmeler hem toplumsal cinsiyet akademisyenleri hem de aktivistler için önemli alanlar olmaya devam etmektedir. Doğaları gereği, geleneksel cinsiyetçi organizasyona bir eleştiri ve karşı anlatı sunmaktadırlar. Mükemmel olmasa da işçilerin sahip olduğu işletmeler daha iyi bir dünya için umudu beslemektedir (Sobering ve ark., 2014). Destekler şeklinde, Hacker ve Elcorobairutia (1987) tarafından yapılan Bask Mondragon sanayi kooperatifleri sisteminin feminist bir analizi, kadınların kooperatiflerde istihdam, kazanç ve iş güvenliği açısından özel şirketlere göre biraz daha iyi durumda olduğunu göstermektedir. Piyasa olguları ve temel ekonomik birim olarak aile, sistemin teknik çekirdeğinde artan profesyonellik gibi kadın çalışanları olumsuz etkilemektedir. Kapitalist, sosyalist ve kooperatif işyerlerindeki toplumsal cinsiyet tabakalaşması ve ayrımcılığındaki benzerlikler, her üçünün de toplumsal cinsiyet eşitliği ile yeterince ilgilenme becerisini sorgulatmaktadır. Hacker ve Elcorobairutia (1987), işyerinde tam demokrasinin, mal ve hizmetlerin işe ya da ücrete göre değil ihtiyaca göre dağıtılmasına, ev işlerinin ve çocuk bakımının sosyalleştirilmesine, teknik ve bilimsel bilginin derecelendirilmesine, işyerinde ve toplumda mümkün olduğunca yaygınlaştırılmasına ve toplumun tüm üyelerinin önemli kararlara dahil edilmesine bağlı olabileceğini ifade etmektedirler.

Miller (2011), işçi kooperatiflerinde toplumsal cinsiyet eşitliğini ele aldığı çalışmasında, genel olarak, işçi kooperatiflerdeki kadınların mesleki kazanım, saatlik ücretler ve liderlik pozisyonlarına ulaşma açısından kapitalist şirketlerdeki kadınlardan daha iyi durumda olduğunu ortaya koymaktadır. Öte yandan, kooperatif ve kapitalist işletmeler arasındaki toplumsal cinsiyet ilişkilerinin karşılaştırılmasının karmaşık olduğu bulgusuna ulaşılan araştırmada genellikle ana akım işletmelerdeki toplumsal cinsiyet ilişkilerinin bu tür firmaların hiyerarşik ve eşitsiz doğası etrafında yapılandırıldığı bulgusu da göze çarpmaktadır. Buna göre, kooperatifler daha eşitlikçi bir yapıya dayandığından, geleneksel firmalarda görülen toplumsal cinsiyet eşitsizliği göstergelerinin daha az geçerli olabileceği görülmektedir. Miller (2011) tarafından yürütülen çalışma, kooperatiflerde kadın ve erkeklerin çalışma saatlerinin toplumsal cinsiyet ilişkilerinin inşa edildiği önemli bir unsur olabileceğini ortaya koymaktadır. Bu durum, kooperatif hareketi içinde kadın ve erkeklerin zaman dağılımının daha fazla analiz edilmesi ve toplumsal cinsiyet ilişkilerinin kooperatiflerde nasıl ortaya çıktığının daha fazla incelenmesi gerektiğini göstermektedir. Azad (2017), Asya-Pasifik Bölgesi’nde kooperatifler özelinde toplumsal cinsiyet konusunu ele aldığı çalışmasında, kooperatiflerin çoğunda, özellikle de karma kooperatiflerde, erkek ortak sayısının daha fazla olduğunu, başka bir deyişle, kadın ve erkek oranları arasındaki eşitliğin özellikle yönetici pozisyonundaki kadınların varlığında son derece düşük olduğunu ve bunun tüm Asya-Pasifik bölgesinde evrensel bir olgu olduğunu altını çizmektedir. Bununla birlikte, mevcut istatistiğin incelenen ülkelerde değişkenlik gösterdiği dikkati çekmektedir. Kooperatiflerde kadın temsilinin önemsiz olmadığı, ancak karar alma ve yönetim kurullarına katılımın düşük olduğu; eğitim programlarında - özellikle mesleki ve teknik kurslarda - erkeklerin seçilmesi yönünde açık bir önyargı olduğu; ülke bazında yapılan analizlerde Pakistan ve Kore’nin kadınların kooperatiflerdeki statüsü açısından en alt sıralarda yer aldığı; Singapur, Filipinler ve Vietnam’ın daha iyi durumda olduğu; kadınların sağlık, tüketici ve işçi kooperatiflerinde daha iyi temsil edildiği, ancak tarım, bankacılık, finans, tasarruf ve kredi kooperatifleri sektörlerinde düşük oranda temsil edildiği sonucuna varılmıştır. Bir vaka çalışması olarak Emlak İşçileri Konut Kooperatifi Derneği’nin örnek gösterildiği çalışmada kadınların yüksek katılımı referans gösterilmektedir (Azad, 2017).

İşçi kooperatiflerinin örgütlenme biçimi, yasal hak ve yükümlülükler, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini en aza indirme çabası, statü kaygısını giderme gayreti ile genel olarak bu bölümde kadınların kendini burada konumlandırma ve işyeri ile evdeki anlam karmaşasını azaltmak adına daha sağlıklı bir çalışma hayatına kavuşacağı beklentisi daha güçlü bir şekilde ortaya çıkmakla birlikte işçi kooperatiflerinin yasal yönetmeliklerde, tüzüklerde ve mevzuatlarda yer alan eşitlikçi ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği gözetmeyen yapısının yazılı bir metinde yer almanın ötesinde uygulamalı örneklerinin artması gerektiği de aşikârdır.

II. İŞÇİ KOOPERATİFLERİ İÇİNDE KENDİNİ BULMAK: KADIN KOOPERATİFLERİ (TÜRKİYE ÖRNEĞİ)

Sosyal Dayanışma Ekonomisinin işleyiş mekanizması içerisinde kendini çok rahat konumlandırabilen ve anlamlandırabilen kooperatiflerin küresel ölçekte yer edinmesinde önemli olduğu göze çarpan bir oluşum söz konusudur: Yeni kooperatifçilik hareketi. Sosyal ekonominin bir parçası olarak kabul edilen geleneksel kooperatiflerin⁵ aksine bu hareket sosyal ekonomiden ziyade dayanışma ekonomisi içinde var olmayı amaçlamaktadır. Bu anlamda geleneksel kooperatifler, yirminci yüzyıl boyunca giderek şirketleştikleri ve kooperatif ilke ve değerlerinden uzaklaştıkları gerekçesiyle eleştirilmektedir. Sonuç olarak, kendilerini sosyal ekonomi içinde görmemekte ve dayanışma ekonomisi kavramını benimsemektedirler. Buna karşın Yeni ve/veya Sosyal Kooperatifçilik anlayışını temsil eden çağdaş kooperatiflerin kendilerini tanımlarken vurguladıkları temel özellik kâr amacı gütmemeleridir. Bu, onları geleneksel kooperatiflerden ayırmakta ve bazen yanlış anlamalara yol açabilmektedir (Kurtuluş, 2019). Bu noktada bir karmaşanın da yeni kooperatifçilik hareketinin sosyal kooperatifçilik anlayışı ile karıştırılmasından ileri geldiği görülmektedir. Akçay ve Ünlüönen (2020)’in bu karmaşayı ortaya koydukları çalışmalarından elde edilen bulgular, sosyal kooperatiflerin geleneksel ve yeni nesil

⁵ Bu kooperatifler, faaliyet alanlarına bağlı olarak Gümrük ve Ticaret Bakanlığı (GTB), Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı (GTHB) veya Çevre ve Şehircilik Bakanlığı’nın (ÇŞB) yetki alanına girmektedir. 2020 istatistiklerine göre, Türkiye’de yaklaşık 40 türde 60.000 kooperatif ve toplam 6,6 milyon ortak bulunmaktadır (İNGEV, 2021).

kooperatiflerden farklı bir kategoride değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Sosyal kooperatifler, ortakların oy hakkı, yönetim kurulu seçimi ve topluma katkı gibi alanlarda diğer kooperatiflerle benzerlik gösterse de ortaklık ve üyelik sistemleri, giriş sermayesi düzeyi, kâr odaklılık, finansman sağlama yöntemleri, profesyonel yönetim anlayışı gibi konularda ayrılmaktadır. Sosyal kooperatiflerin güçlü yönleri arasında geçmiş faaliyetlerde başarı elde etme bulunurken, bilinirlik eksikliği, sermaye sıkıntısı, ortakların çoğunluğunun başka profesyonel işlerde çalışması, yüksek maliyetler gibi zayıf yönler göze çarpmaktadır. Ayrıca, sosyal kooperatifçiliğe özgü mevzuat olmaması ise bir tehdit olarak ortaya çıkmaktadır (Akçay ve Ünlüöner (2020). Ek olarak işçi kooperatiflerinin de sosyal kooperatifçilik içerisinde görüldüğü dikkati çekmektedir. Ancak işçi kooperatiflerinin sosyal kooperatifçilik türleri de dahil olmak üzere daha farklı bir yapı içerdiği görülmektedir. İşçi kooperatifleri, çalışanların mülkiyetinde olan ve tamamen onların kontrolünde yönetilen üretim birimleridir. Burada temel amaç, üretilen mal veya hizmetin kendisi değil, üyelerin/işçilerin istihdamını ve ekonomik refahını sağlamaktır. Diğer kooperatif türlerinden farkı, iki temel özellikte kendini göstermektedir. Bunlardan ilki, işçi-üyelerin kendi işlerine ortaklaşa yatırım yapması ve elde edilen kârı da birlikte paylaşmasıdır. Yani ekonomik riskler ve kazançlar tüm üyeler arasında dağıtılmaktadır. İkinci husus, demokratik karar alma sürecinin sisteme hâkim olmasıdır- "bir üye, bir oy" ilkesi geçerlidir. Bu sayede tüm üyeler eşit söz hakkına sahip olmaktadır (USFWC, 2014). Sonuç olarak, işçi kooperatifleri diğer kooperatif modellerinden ayrılan, üyelerinin istihdamını ve refahını odağına alan özgün bir yapıya sahiptir.

Bununla birlikte, temelde tüm kooperatifler kârdan ziyade insana öncelik vermekte, öncelikli amaçları ihtiyaçları karşılamak olmaktadır. Türkiye, 1990’lı yıllarda dünya çapında şekillenmeye başlayan "yeni kooperatifçilik hareketi" ile 2000’li yıllarda tanışmıştır. Genellikle tarım, inşaat ve taşımacılık gibi sektörlerde görülen geleneksel kooperatifler yukarıdan aşağıya bir yaklaşım izlerken, yeni kooperatifler küresel bir modeli yansıtan aşağıdan yukarıya, toplum liderliğindeki girişimlere dayanmaktadır (Kurtuluş, 2019). Yeni kooperatifçiliğin farklı, daha az sömürücü ve daha az yabancılaştırıcı ekonomik örgütlenme biçimlerini ön plana çıkarma eğiliminde olduğu söylenebilir. Yeni kooperatifçiliğin sunduğu potansiyel öngörü, yenilik kadar bir kopuşu da temsil etmektedir. Buna göre, özel mülkiyet haklarıyla desteklenen azınlığın, çoğunluğun ihtiyaç ve arzularını karşılama araçlarına sahip olduğu, ekonomik yaşamı örgütlemenin hâkim yollarından kopuşlar önerilmektedir. Yeni kooperatifçilik bu şekilde, statükocu hiyerarşilerden ve ayrıca rekabetin ve tek adamlığın hüküm sürdüğü sahiplenici bireycilik dogmalarından kopuşlara da işaret etmektedir (Vieta, 2010). Vieta (2010)’nın pek çok yeni kooperatifçilik örneğini derlediği çalışmasında görüleceği üzere, Dünya’nın dört bir yanında, sayısız yeni kooperatifçilik, yerel toplulukların ihtiyaçlarına daha duyarlı ve gezegeni daha fazla önemseyen başka üretken, sosyal, ekonomik, politik ve teknolojik yaşam biçimlerini önceden tanımlamaktadır.

Kadın kooperatifleri bu yeni kooperatiflerin Türkiye’deki en eski ve en önemli örneklerinden biridir.⁶ Duguid ve ark. (2015), Türkiye’deki kadın kooperatiflerinin mevcut durumlarına ilişkin yaptıkları çalışmada, bu kooperatiflerdeki kadınların (%61’i 36-55 yaş aralığında, %35’i 20-35 yaş aralığında) oldukça aktif, çalışma kapasitesine sahip ve eğitim seviyelerine bakılmaksızın ortak hedefler etrafında birleşmiş (%32,4’ü üniversite, %24,5’i lise ve %37,3’ü ilköğretim mezunu) olduğunu belirtmiştir. Bu kooperatiflerin üyelerinin çoğunluğu evli ev kadınlarından oluşmaktadır. Ayrıca, kooperatif faaliyetlerine ev içi sorumluluklarından daha fazla çaba harcama eğilimindedirler. Bu kooperatifler kurulduklarında finansal engellerle karşılaşmışlardır ve daha geniş bir düzeyde örgütlenmeyi hedefleyerek bunu yapmaya devam etmektedirler. Kapsamı sınırlı birlikler kurmanın zorlukları ve bir kurum oluşturmanın getirdiği mali kısıtlamalar kadınları kooperatif kurmaya teşvik etmiştir. Buna ek olarak, kooperatiflerin kâr amacı gütmeyen, istihdam yaratan ve vergiye tabi olmayan

⁶ ‘Yeni Kooperatifçilik Hareketi’ içerisinde daha fazla örgütlenebilme ve destek imkanı da aldığını gördüğümüz kadınlar için bu anlamda örnek teşkil eden ülkemizdeki kooperatiflerden bazıları şu şekildedir: Genç İşi Kooperatif, Güneşköy Kooperatifi, Filmmor Kadın Kooperatifi, Nilüfer Kadın Çevre Kültür ve İşletme Kooperatifi, Zeytindalı Kadın, Çevre, Kültür ve İşletme Kooperatifi, Simurg Kadın Kooperatifleri Birliği, İpekyolu Kadın, Çevre, Kültür ve İşletme Kooperatifi, Gökova Kadın, Çevre, Kültür ve İşletme Kooperatifi, Adana Kadın Kooperatifleri Birliği, Verim Kadın Kooperatifi, Bornova Kadın Kooperatifi, Çukurova Başak Kadın Kooperatifi, Meryem Kadın Kooperatifi, Zembul Kadın Girişimi Üretim İşletme Kooperatifi (<https://newgencoop.org>).

kuruluşlar olmaları ve toplumsal kalkınma aracı olarak görülmeleri de kadınları bu grupları kurmaya teşvik etmiştir. Kadın kooperatifleri içinde kadınlar birlik, yoldaşlık, karşılıklı güven ve itimat duygusunu geliştirmektedir.

Demirci Aksoy ve Günay (2018) tarafından yapılan bir çalışmada, Türkiye'de kadın kooperatiflerinin ağırlıklı olarak el emeğinin değer gördüğü ve aşağıdan yukarıya bir hareketle kurulan kooperatifler olduğu belirtilmektedir. 2000'li yıllardan itibaren hızla gelişen kadın kooperatifleri, çoğunlukla Ticaret Bakanlığı himayesinde "kadın çevre, kültür ve ticaret kooperatifleri" tüzüğü altında ya da Tarım ve Orman Bakanlığı himayesinde kurulmaktadır (Gönüllü Atakan ve Çoban, 2022). Bunlar çoğunlukla işletme, küçük el sanatları kooperatifleri, tarımsal kalkınma kooperatifleri ve tüketici kooperatifleri olarak kurulmaktadır. Demirci Aksoy ve Günay (2018), çoğunluğu İstanbul, İzmit ve Kocaeli'de bulunan ve sayıları 7 (yedi) ile 100 (yüz) arasında değişen kadın kooperatiflerinin üye sayılarını incelemiştir. Kadın çevre, kültür ve işletme kooperatiflerinin 2012-2021 dönemi için mevcut rakamları durağan bir eğilim gösterirken (2012'de 59 ve 2021'de 61), Kadın Girişimi Üretim ve İşletme Kooperatifi sayısı 2012'de 8'den 2021'de 715'e yükselmiştir (Gönüllü Atakan ve Çoban, 2022).

Kadın kooperatiflerinin kurulmasında önemli bir artış olduğu açıktır. Sosyo-ekonomik ortamın kilit oyuncuları olarak kabul görmelerine rağmen, bu kooperatifler tam potansiyellerini gerçekleştirme konusunda hala önemli engellerle karşılaşmaktadır. Küresel ölçekte, kooperatiflerin ulusal sosyo-ekonomik ilerleme üzerindeki etkisini doğru bir şekilde değerlendirmek için kapsamlı veri eksikliği bulunmaktadır. Buna ek olarak, kooperatif iş modeli genellikle yeterince bilinmemekte ve anlaşılmamaktadır. Kooperatifleri yöneten yasal ve düzenleyici çerçeveler karmaşık olabilmekte, bu da kooperatiflerin finansal kaynaklara erişimini etkileyebilmektedir. Bu zorluklar göz önünde bulundurulduğunda, çeşitli engelleri değerlendirebilecek ve kooperatiflerin büyümesi ve gelişmesi için elverişli bir ortam yaratılmasına katkıda bulunabilecek analitik bir çerçevenin uygulanması elzemdir (MOCT, 2012; UN, 2023). Türkiye'nin kooperatifçilik potansiyeli göz önüne alındığında, uluslararası standartlara göre düşük bir performans sergilediği görülmektedir. Bu eksikliğin nedenlerini analiz edebilmek için, başarılı küresel modellerle karşılaştırıldığında Türkiye'nin sınırlılıklarını ve eksikliklerini incelemek gerekmektedir (MOCT, 2012): Türk kooperatifleri yetersiz eğitim, finansman, izleme, danışmanlık ve güçlü şemsiye kuruluşların eksikliği nedeniyle sınırlı teknik ve yasal destek gibi önemli zorluklarla karşı karşıyadır. Kooperatiflerin gelir, üretim, istihdam, yatırım ve dış ticaret gibi ulusal göstergelere katkılarının yanı sıra faaliyet gösterdikleri sektörlerdeki pazar payları hakkında da detaylı bilgi eksikliği bulunmaktadır. Türkiye'de kooperatiflerin sayısı artmış olsa da güçlü bir kooperatifçilik çerçevesi ve zihniyeti henüz oluşmamıştır. Ayrıca, kooperatiflere üye olan bireylerin oranı düşük kalmaktadır. Türkiye'deki kooperatifler, konut inşaatı ve tarım gibi alanlardaki ağırlıklarına rağmen, diğer ülkelerdeki kooperatiflerin aksine perakende, kredi finansmanı, sigorta, enerji üretimi, eğitim ve sağlık gibi sektörlerde çeşitlenmemiştir.

Genel olarak kooperatifler, özellikle kadınların kendi toplumlarına üretken hizmetler sunmalarını sağlamaktadır. Kooperatifler, kadınların toplumda tanınması ve aile içindeki ekonomik bağımlılıklarının azaltılması işlevlerinin yanı sıra, çeşitli programlar aracılığıyla kadınların sosyal ve ekonomik alanda güçlendirilmesinde ve kadın-erkek eşitliğinin sağlanmasında da önemli bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla kadın kooperatiflerinin yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası düzeyde yoksulluğun azaltılması ve kadınların işgücüne katılımının artırılması için en önemli çözüm araçlarından biri olduğu söylenebilir (Demirci Aksoy ve Günay, 2018).

Kadın kooperatiflerinin faaliyet alanları bölgeden bölgeye değişmekle birlikte, genellikle "kadın işi" olarak nitelendirilebilecek ve kadınların işgücü piyasasında ağırlıklı olarak istihdam edildiği tekstil ve gıda alanlarında yoğunlaşmaktadır. Kadın kooperatiflerinin ağırlıklı olarak bu alanlarda faaliyet göstermesi, bazen taşeronluk esasına göre çalıştıkları anlamına gelmekte, bu da kadın kooperatiflerinin sürdürülebilirliği açısından risk oluşturmaktadır. Sonuç olarak, Türkiye'de kadın kooperatiflerinin kadınlar için istihdam yaratma potansiyeli ve kadınların güçlenmesi üzerindeki etkisi görece düşük kalmaktadır (Şahankaya Adar ve ark., 2023). Her ne kadar kurulan kadın kooperatif sayısı ve doğal sonucu olarak kadın istihdamı artmış olsa da ülkemizde istihdam edilenlerin sayısı 2023 yılı Aralık ayında bir önceki aya göre 399 bin kişi artarak 32 milyon 56 bin kişi, istihdam oranı ise 0,6 puan artarak %48,8 şeklinde gerçekleşmiştir. Bu oran erkeklerde %66,1 iken kadınlarda %31,9 olarak açıklanmıştır

(TUİK, 2024). Buradan yola çıkılarak kadın kooperatiflerinin kadın istihdamı yaratma konusundaki gücünün daha da artırılmasının ve bu konuya yoğunlaşılmasının önemi anlaşılacaktır.

KEİG'in (2015) araştırma bulguları, kooperatiflerde kadın istihdamının yönü açısından dikkate değerdir. Türkiye'nin uluslararası piyasalara eklenme sürecinde uluslararası iş bölümündeki yeri dönüşmüş, ulusal düzeyde olduğu kadar kentsel ve bölgesel düzeyde de hâkim sektörler ve bunların toplumsal cinsiyet kompozisyonu değişmiştir. Örneğin, hâkim tarım sektörü hızla çözümlenirken, uluslararası sermaye için yeni yatırım alanları olan sağlık/bakım ve eğitim hizmetleri ile enerji yatırımlarında dramatik bir genişleme olmuştur. Daha da önemlisi, bu sektörlerden bazıları geleneksel olarak kadın istihdamının yüksek olduğu alanlardır (KEİG, 2015).

Hazen (2000) çocuk bakımı sektörüne odaklanarak kadınların işçi kooperatiflerinde oynadığı önemli rolü vurgulamaktadır. Geleneksel olarak bu sektör, düşük ücretler ve asgari sosyal haklarla karakterize edilmekte, bu da yüksek personel devir oranlarına yol açarak sağlanan bakımın kalitesini etkilemektedir. Resmi istatistikler, çocuk bakım hizmeti veren kuruluşların yalnızca %22'sinin çalışanlarına sosyal haklar sunduğunu göstermektedir. İşçi kooperatifleri, daha iyi çocuk bakım hizmetleri sundukları ve ebeveynleri çocuk bakım merkezlerinin yönetimine dahil ettikleri için olası bir çözüm olabilir. Childspace, yakın zamanda Philadelphia'da kurulan ve otuz beş üyesine sosyal haklar ve adil ücretler sunan örnek bir işçi kooperatifi modelidir. Benzer kooperatifler San Francisco ve Denver gibi şehirlerde de kurulmuştur. Fransa, İspanya ve Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkelerde işçi kooperatifleri, işçi ortakların statüsünü tanıyan ve bu kooperatiflerin başarısı için hayati önem taşıyan sosyal korumaya erişimlerini garanti altına alan yasal çerçeveler sayesinde gelişmiştir. Fransa'da işçi kooperatifleri, kendilerine özgü kooperatif modelini vurgulayan ayrı bir mevzuatla yönetilmektedir. İçtihat hukuku hem çalışan hem de ortak olan üyelerin ikili statüsünün yeterince dikkate alınmasını sağlamak üzere gelişmiştir. Bu ikili statüyü pekiştirmek için, üyelerin kooperatifle resmi iş sözleşmeleri yapmaları gerekmektedir; bu da onları çeşitli düzenlemeler kapsamında işveren olarak değerlendirilmenin olumsuz sonuçlarından korumaktadır. İspanya'da kooperatiflerin maaşlı ortakları iki farklı sosyal koruma rejimi arasında seçim yapabilmektedir: kendi hesabına çalışanlar için sigorta sistemine katılmak veya üretici ve işçi kooperatifi modellerinin birleşmesini kolaylaştıran genel rejim tarafından maaşlı çalışanlar olarak kapsanmak. Gönüllü Atakan ve Çoban (2022)'a ait çalışmada da benzer şekilde Brezilya'daki işçi üyelerin çalışanlarla aynı haklara sahip olduğu da ifade edilmektedir.

"Örgütlenme" kavramı kooperatiflerin başarısı için merkezi bir öneme sahiptir. Türkiye'de az ortaklı kooperatiflerin çoğunlukta olması, kooperatiflerin örgütlenme kapasiteleri konusunda endişelere yol açmaktadır. Bir toplumun "ortaklık kültürü"nü yansıtan birlikte çalışma becerisi, ekonomik, psikolojik, tarihsel, sosyal ve kültürel faktörler de dahil olmak üzere birçok faktörden etkilenmekte ve ülkeden ülkeye önemli farklılıklar göstermektedir. Kooperatif örgütlerinin ve hareketlerinin başarısı, birlikte ne kadar etkin çalıştıklarına bağlıdır. Aynı sektördeki kooperatifler, kolektif güçlerini ve kaynaklarını geliştirmek için sendikalar, merkezi birlikler, ulusal federasyonlar ve giderek artan bir şekilde uluslararası iş birliği yoluyla kolektif olarak örgütlenmeye çalışmalıdır. Bunun örnekleri AB ülkelerinde görülebilir ve AB'de topluluk düzeyinde bile birçok ülkede meslek örgütleri ve kooperatifler ortak hareket etmektedir. Türkiye'de ise tarım satış kooperatifleri dışında bu tür bir örgütlenmeye dair çok az kanıt bulunmaktadır (MOCT, 2012; Albayram Doğan ve Yercan, 2016).

Türkiye'de kadın kooperatiflerinin azlığı önemli bir sorundur ve bu konudaki bir diğer eleştiri de işçi kooperatifleri ve sosyal kooperatiflerin kendine özgü doğasını ve işlevini tanıyacak ayrı bir yasal statü ve düzenleyici çerçevenin olmamasıdır. Genel olarak, kadınlar işçi kooperatifleri veya sosyal kooperatif yapıları içinde örgütlendiklerinde ev ve bakım hizmetleri gibi geleneksel olarak kadınsılaştırılmış alanlarda kayda değer başarılar elde etmişlerdir. Ancak Türkiye'de ev işçileri ve evde üretim yapan kadınlar gibi grupların işçi kooperatifleri kurmalarının engellendiği yönünde bir argüman da söz konusudur. Benzer şekilde, sosyal refah ve işgücü entegrasyonu hizmetlerinde uzmanlaşmış kooperatifler sosyal kooperatif olarak tanınmamakta, bu da onları böyle bir statünün potansiyel faydalarından mahrum bırakmaktadır. Bu zorluklar, Türkiye'deki kadın kooperatifçiliği hareketinin ilerlemesi açısından özel sonuçlar doğurmaktadır (Gönüllü Atakan ve Çoban, 2022).

Kadına "doğal" bir sonuç olarak yüklenen sorumluluklar, işçi kooperatiflerinde istihdam edilmenin avantajlarından biri olabilmekle birlikte, kadının bu sorumlulukları yerine getirirken aynı

zamanda kariyerinde statü iyileşmeleri elde etme fırsatı bulunmaktadır. İşçi kooperatiflerinin yapısal olarak, "kadın işi" tanımının kadının aile içinde ve toplumsal alanda lehine bir dönüşüm sağlayabileceği bir ortam sunmaları, bu olumlu etkilerin gerçekleşmesini destekleyecektir.

III. TARTIŞMA VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

Kooperatifler ve kalkınma arasındaki bağlantı dünya çapında iyi kurulmuş ve işlevseldir, ancak Türkiye’de bu ilişkinin dinamikleri esas olarak kamu girişimleri tarafından yönlendirilmektedir. Kooperatiflerin kalkınmaya katkı sağlamadaki etkinliği, toplumların sosyolojik ve kültürel yapısıyla yakından ilişkilidir. Hollanda, İngiltere, Fransa ve Danimarka gibi liberal Batı ülkelerinde kooperatifler kalkınma hedeflerine ulaşmada devletten tamamen özerk bir şekilde faaliyet göstermektedir. Buna karşın, Türkiye’de kooperatifler genellikle devlet tarafından yerel ve ulusal kalkınma programlarını kolaylaştırmak için kullanılan araçlar olarak görülmektedir. Bu pragmatik bakış açısının sadece devlet tarafından değil, kooperatif kurmak isteyenler tarafından da benimsenmiş olması, ülkedeki kooperatif hareketi üzerinde ikili bir etki olduğunu göstermektedir. Bir kooperatife öncelikle devlet tarafından sağlanan mali teşviklerden yararlanmak için katılma şeklindeki pragmatik anlayış, toplumsal tutumlar üzerindeki daha geniş bir neoliberal etkinin göstergesidir. Böyle bir yaklaşım, kooperatif hareketinin belkemiğini oluşturan dayanışma, kendi kendine yardım ve ortak sorumluluk gibi değerlerin altını oyma riski taşımaktadır. Devlet sübvansiyonları ya da yardımları azaldığında, kooperatif ortakları kooperatif ilkelerine ve kolektif refaha bağlılıktan ziyade işlemsel bir ilişkiyi yansıtacak şekilde reddedebilir ya da kooperatiften ayrılabilir. Bu eğilim, Türkiye’de ve dünyada kooperatifçilik hareketinin merkezinde yer alan, kültürel olarak yerleşik karşılıklı destek anlayışından uzaklaştığı için sorunludur (Yalçın ve Çetin, 2021).

Uğur Çınar ve ark. (2022) çalışmasında da gösterildiği gibi, kadınların kooperatiflerinin istikrarını korumada karşılaştıkları özel engeller göz önünde bulundurulduğunda, kooperatiflerin gerilemesi ve dayanıklılığı incelenirken toplumsal cinsiyet perspektifinin entegre edilmesi elzemdir. Miller (2012)’in destekler şeklinde sıraladığı bulgular, kooperatif topluluğunun gelir ve çalışma saatleri politikalarını değerlendirmesi, iş rotasyonunu ve eğitimi artırması gerektiğini göstermektedir. Amerika Birleşik Devletleri’ndeki işçi kooperatiflerinde kadınların genel karar alma süreçlerine erkeklerden daha az katılmadığını, ancak teknik ve üretim kararları gibi belirli alanlarda daha az katıldığını göstermektedir. Bu bulgu, erkeklerin üretim ve teknik iş alanlarında baskın olmasından kaynaklanabileceğinden, kadınların üretim ve teknik bilgi ve becerilere erişimini sağlamak ve erkekleri geleneksel olmayan işlere yönlendirmek için olumlu ayrımcılık ve çapraz eğitim programlarına ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Ayrıca cinsiyet farkındalığı programlarının da faydalı olabileceği dile getirilen çalışmada mentorluk programlarının olumlu katkıları da değerlendirilmiştir. İlaveten, Uğur Çınar ve ark. (2022)’a ait çalışma, kadın kooperatiflerinin istikrarını etkileyen toplumsal cinsiyete özgü zorluklara odaklanmakta ve kooperatiflerin gerileme ve dayanıklılığını değerlendirirken toplumsal cinsiyet analizine duyulan ihtiyacı vurgulamaktadır. Literatüre göre, Türkiye’deki kadın kooperatiflerinin temel sorunları şunlardır: Dayanışma ve ortaklık yapılarındaki kırılgan temeller; finansman engelleriyle ilişkili zayıf bir mali taban; aceleci ve hazırlıksız kuruluş aşamaları, sınırlı yönetim ve organizasyon kapasitesi ve vergilerle bağlantılı olmayan idari maliyetlerin yükü. Bu farklılıklar kooperatif türlerini düzenleyen mevzuata da yansıtılmalıdır. Örneğin, profesyonellerin ve büyük ölçekli üreticilerin aksine, kadın kooperatiflerindeki kadınların kooperatif dışında istihdam ve sosyal sigortaya erişimleri yoktur. Bu nedenle, kadınlara bu imkânların sunulabilmesi için işçi kooperatifi modelinin dikkatle incelenmesi önerilmektedir (Gönüllü Atakan ve Çoban, 2022).

Türkiye’de kadın kooperatiflerinin temelini oluşturan çerçeve, özellikle de yasal bağlam ve destek mekanizmalarına ilişkin bir diğer eleştirel gözlem, kadın kooperatiflerinin kooperatifçiliği veya kadın girişimciliğini geliştirmeyi amaçlayan yasa, politika ve programlarda dikkate alınmamasıdır. Bu sorun, Duguid ve ark. (2015)’nin kadın kooperatiflerinin genellikle salt ekonomik kuruluşlar ile salt sosyal kuruluşlar arasında muğlak bir konumda yer aldığına dikkat çeken bulgularını yansıtmaktadır. Örneğin, çeşitli girişimcilik eğitim fırsatlarının genel varlığına rağmen, kadın kooperatiflerinin karşılaştığı özel girişim ve yönetim zorluklarını ele alan hedefli programların eksikliği söz konusudur. Kooperatif mevzuatının uluslararası standartlarla uyumlu hale getirilmesi için hükümet desteğiyle

çalışmalar yürütülmektedir. Bu bağlamda, kadın kooperatiflerinin kendine özgü sosyo-ekonomik yapısının tanınması önemlidir. Bulgular, kadın kooperatiflerinin başarısının, temel destek gruplarını da içeren güçlü bir destek sisteminin kurulmasına ve sürdürülmesine bağlı olduğunu göstermektedir. Devlet bu kooperatifler için önemli bir müttefik olabilir. Ancak, kapsamlı bir destek ağı olmadan kadın kooperatifleri ayakta kalabilir, ancak gelişme olasılıkları düşüktür (Duguid ve ark., 2015).

Şahankaya Adar ve ark. (2023), Türkiye'de kadın kooperatiflerinin mevcut durumuna ilişkin çalışmaların azlığından ve veri eksikliğinden yola çıkarak, kadın kooperatiflerinin İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması (İBBS) 2. düzey 26 bölgedeki dağılımını, üretim ve hizmet sınıflandırmalarını dikkate alarak Türkiye'de kadın kooperatiflerinin mevcut durumunu incelemiştir. Bu aşamada kadın kooperatiflerinin önceliklerinden biri, bakanlıklar ve yerel yönetimlerle iş birliği içinde kooperatiflere ilişkin sayısal verilerin düzenli olarak toplanması ve kamuoyu ile paylaşılması yoluyla kadın kooperatiflerinin sürdürülebilirliğinin sağlanmasıdır. İkinci olarak, kadın kooperatifleri kurulmadan önce, başvuru aşamasında kadınların piyasa talep araştırması yapmaları desteklenmeli, bakanlık ve üniversitelerle iş birliği içinde kadınlara yönelik çalıştaylar düzenlenmelidir. Benzer şekilde, kadın kooperatiflerinin kontrolsüz bir şekilde çoğalmasının önüne geçilmesi de bu alanda önemli bir adım olacaktır. Son olarak, kadın kooperatiflerinin iç işleyişinde kontrol/denetim duygusunun önüne geçmek ve maddi/manevi öz yeterlilik duygusunu geliştirmek için belediye ortaklı/ortaksız kurulan kadın kooperatiflerinin sayısının sınırlandırılmasının bu alandaki gelişmelerin önünü açmada önemli bir rol oynayabileceği belirtilmektedir (Şahankaya Adar ve ark., 2023).

Benzer şekilde, Uğur Çınar ve ark. (2022) feminist bir toplumsal yeniden üretim perspektifi kullanarak kadınların kooperatiflere katılımının altında yatan dinamikleri aydınlatmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, kadınların toplumsal rollerinin gerçekleri ile kooperatiflerdeki ekonomik hedeflerini uzlaştıran politikaların oluşturulmasının önemini vurgulamaktadır. Kooperatiflerin uyarlanabilirliği ve kadınlara aile sorumlulukları ile ekonomik faaliyetler arasında denge kurabilecekleri bir alan sunabilmesi çok önemlidir. Toplumsal yeniden üretim anlayışının kadın kooperatiflerinin desteklenmesine yönelik çerçevelere dahil edilmesi, daha etkili güçlendirme stratejilerinin geliştirilmesini sağlayabilir ve sonuçta bu kuruluşların başarısını ve ortaklarının ekonomik ve sosyal hedeflerine ulaşmasını artırabilir (Uğur Çınar ve ark., 2022).

BM 2023 raporu, işçi ve kadın kooperatiflerine odaklanarak kooperatiflerin karşılaştığı ortak zorlukları ele almak için küresel bir strateji sunmaktadır. Kooperatiflerin kapasitesini geliştirmek için girişimci bir ekosistem modelini savunmaktadır. Bu çerçevede, Üye Devletler için bir dizi politika önerisi sunmaktadır. Hükümetler, kooperatifleri güçlü iş modelleri olarak teşvik etmek için girişimci ekosistem yaklaşımını kullanmaya teşvik edilirken, kanıta dayalı politika yapımını bilgilendirmek için çeşitli bölgelerde ve sektörlerde kooperatifler için elverişli ortamlar üzerine araştırmaları teşvik etmektedir. Buna ek olarak, kooperatif istatistikleri ile ilgili kılavuz ilkeler gibi mevcut metodolojilere atıfta bulunarak, kooperatiflerin ekonomik ve sosyal ilerlemeye ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine ulaşmasına katkıları hakkında kapsamlı ve uluslararası karşılaştırılabilir istatistikler toplamak için hükümetlerin veri toplama yeteneklerinin geliştirilmesi çağrısında bulunmaktadır. Bu, kooperatiflerin ulusal ekonomik faaliyet ölçümlerine entegre edilmesini de içerecektir. Hükümetler, kooperatiflerin ulusal kalkınma stratejilerindeki ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ilişkin raporlamalardaki rolünü tanımalı ve teşvik etmeli, politika tartışmalarına dahil edilmelerini sağlamalı ve ülkenin gelişmişlik düzeyine bakılmaksızın sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin üst düzey politika forumu için gönüllü ulusal değerlendirmelerde katkıları sunmalıdır. Ayrıca, BM çerçevesindeki kuruluşların yanı sıra kooperatifçilik konularına odaklanan diğer kuruluşlar, sürdürülebilir kalkınma arayışında kilit aktörler olarak kooperatiflerin büyümesini desteklemek için politika analizi, teknik yardım ve kapasite geliştirme desteği sağlamaya devam etmelidir (Birleşmiş Milletler, 2023).

Ancak Birleşmiş Milletler (2023) önerisinde görüleceği üzere politika önerileri bir noktada tekrarlara dönüşmekte ve esasen kadının kendi potansiyelini gerçekleştirmesi pek de mümkün olmamaktadır. Değirmenci (2023), uluslararası kurumların kadınların yoksullaşmasına karşı önerdiği kooperatiflerin, patriyarkal kapitalizmle mücadele yerine kadınların yeterli eğitim ve girişimcilik becerilerine sahip olmaması ön kabulüyle planlandığını ve işletme mantığına göre tasarlandığını iddia etmektedir. Bunun başlıca sebebi olarak, kadınların ev içi işlerde üstlendiği sorumluluk öne çıkmaktadır. Kadınlar, özellikle ev içi işlerin başka kişilere devredilemediği durumlarda, kooperatiflere katılmaya

devam etmek için öncelikle evdeki toplumsal cinsiyete dayalı görevlerini yerine getirmek zorunda kalmaktadırlar. Burada özellikle görülmektedir ki, cinsiyete ve ırka dayalı iş bölümü, rasyonel aktörlerin bireysel tercihleri açısından açıklanmakta; piyasa dışı, bakım emeğinin (ebeveynlik, hasta bakımı, ev işleri vb.) sağlanması ya büyük ölçüde göz ardı edilmekte ya da ücretli emeğin sağlanmasıyla aynı terimlerle analiz edilmektedir ve küreselleşmenin cinsiyete ve ırka dayalı etkileri, farklı beceri, teknoloji ve kaynak donanımlarının doğal sonuçları olarak açıklanmaktadır. Eril kimlik algıları ve piyasa aracılığıyla düzenlenen faaliyetlere odaklanma, piyasa/öz çıkar/rasyonalite kavramlarını erkeklerle, hanehalkı/ilişki/irrasyonelite kavramlarını ise kadınlarla ilişkilendirmiştir. Bu nedenle, çalışma saatlerinin her kadının bireysel durumuna göre düzenlenmesi ve dayanışmanın sağlanması, süreklilik açısından büyük önem taşımaktadır (Değirmenci, 2023; Baker ve Kuiper, 2003). Bu anlamda kadın kooperatifleri ile ilgili çalışmaların özellikle toplumsal cinsiyet eşitliği gözetilerek 'patriyarka' kavramı çerçevesinde temellendirilmesi, politikaların bu bakış açısını dikkate alması önerilmektedir.

SONUÇ

Buckminster Fuller şöyle der: "Var olan gerçekliğe karşı savaşarak bir şeyleri asla değiştiremezsiniz. Bir şeyi değiştirmek için mevcut modeli geçersiz kılacak yeni bir model inşa etmeniz gerekir." Bu sözlerle ekonomi alanında muhalif söylem ve eylemin tetikleyicilerinden biri olduğunu söyleyebiliriz. Bu ifadenin kadınlar ve kadın kooperatifleri için önemi açıktır. Ancak kadınların kendi kendilerine yetme, ekonomik ve toplumsal anlamda yer bulma mücadelesi takdire şayan olmakla birlikte hiçbir yere varamamaktadır. Bunun başlıca nedenleri arasında aile içi ve toplumsal olarak üstlendiği ve/veya üstlenmek zorunda bırakıldığı roller sayılabilirse de esas mesele kadının pozitif ayrımcılığı noktasında dahi öne sürülen, uygulamaya konulan politikalarda kadının mevcut pozisyonunun, varoluşunun ve yaşam koşullarının doğal bir sonucuymuş gibi kabul edilmiş olmasıdır. Maalesef bu doğal sonucun neticesi üzerine, kadın kendisine biçilen role uygun bir çalışma hayatı içerisine entegre edilmeye çalışılmaktadır. Oysa burada kadının kendi hikayesini yazma mücadelesinde kendi potansiyelini gerçekleştirme öyküsüne odaklanılsa bambaşka bir statüye sahip olma olasılığı da güçlenecektir. Açıkçası kadın kooperatiflerinde sahip olduğu rol üzerinden konumlandırılan kadının işçi kooperatiflerinde kendi hikayesini baştan yazma ihtimali çok daha güçlü görünmektedir. Çünkü işçi kooperatifleri örgütsel yapısı itibarıyla gelişime, geliştirmeye açık olmakla birlikte, hiyerarşi konusuna da farklı yaklaşmaktadır. Dolayısıyla kadınların hem Devlet hem de aile ve toplumsal perspektifler açısından örgütsel farkındalıktan, finansal engellerden ve yeterli destekten yoksun olan kadın kooperatiflerden ziyade işçi kooperatifleri içerisinde daha doğru bir konuma olacağı düşünülmektedir. Ancak, işçi kooperatiflerinin Türkiye'deki eksikliği, kadınlara yer arayışında bir diğer önemli sorundur. Gelecekte dayanışma ekonomisinin en önemli iki örneği olan işçi ve kadın kooperatiflerinin Türkiye'deki kurumsal eksiklikleri başta olmak üzere eksiklikleri giderilmeli ve doğru eşleştirme yapılmalıdır. Bu konuda kilit noktalar kooperatiflerin hangi alanlarda hizmet vereceği ve kimleri kapsayacağı olmalıdır. Örneğin hizmetler açısından işçi kooperatifleri, kadın kooperatifleri kadın işgücünün durumuna daha uygundur. Karşılaştırmalı araştırma yöntemi kullanılarak işçi ve kadın kooperatifleri içerisinde kadının rolünün sorgulandığı mevcut çalışmada sadece hizmetler açısından değil, çalışma saatlerinden, evdeki konumundan, toplumsal rollerinden, eğitim düzeyinden, gelişime açık yönlerinin keşfedilmesinden, toplumsal cinsiyet ayrımına ve genel olarak sosyo-ekonomik ve demografik koşullarına kadar geniş bir skalada olmak üzere şu sorunun cevabı aranmıştır: Kadınlar kendi hikayesini en iyi işçi kooperatiflerinde mi yoksa kadın kooperatiflerinde mi yazar? Cevap belki de ikisinden birini seçmeyi değil bir araya gelmeyi içeriyordur: Kadın İşçi Kooperatifleri kurmanın zamanı gelmiştir belki de, kim bilir..

KAYNAKÇA

- Akçay, V. H., ve Ünlüöner, M. B. 2020. Türkiye’de Yeni Nesil Kooperatif Olarak Nitelendirilen Sosyal Kooperatiflerin Geleneksel ve Yeni Nesil Kooperatiflerle Kıyaslaması ve Swot Analizi, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 55(4): 2684-2703
- Albayram Doğan, Z. and Yercan, M. (2016). Comparative Analysis of Cooperative Legislation in Turkey and EU Countries, *Journal of Agricultural Economics*, 22(2): 49-58.
- Azad, N. (2017). Gender is More Than a Statistic- Status of Women in the Cooperatives of the Asia Pacific Region. Ten Year Gender Disaggregated Database. Retrieved from <http://www.icaap.coop/sites/icaap.coop/files/Data%20Study%20Report.PDF>
- Azarian, R. (2011). Potentials and Limitations of Comparative Method in Social Science, *International Journal of Humanities and Social Science*, 1(4): 113-125.
- Barker; D.K., and Kuiper, E. (2003): Sketching the Contours of a Feminist Philosophy of Economics. In D. K. Barker and Kuiper, E. (Editors), *Toward A Feminist Philosophy of Economics* (pp.1-18), London: Routledge.
- Burdín, G. (2014). Are Worker-Managed Firms More Likely to Fail Than Conventional Enterprises? Evidence from Uruguay, *ILR Review*, 67(1): 202-238. <https://doi.org/10.1177/001979391406700108>
- Cornforth, C., Thomas, A., Spear, R., and Lewis, J. (1988). *Developing Successful Worker Co-Operatives*, United Kingdom: SAGE Publications Ltd.
- Değirmenci, S. (2023). Örgütlenme Modeli Olarak Kadın Kooperatifleri: Patriyarkal Kapitalizmde Başarı Kriterlerinin Eleştirisi, *fe Dergi*, 15(1):210-230.
- Demirci Aksoy, A. and Günay, G. (2018). Women's Cooperatives in Turkey, *Third Sector Social Economy*, 53 (1): 77-90
- Dow, G.K. (2017). *The Labor-Managed Firm: Theoretical Foundations*, New York: Cambridge University Press.
- Dow, G. K. (2018). The Theory of The Labor-Managed Firm: Past, Present, And Future, *Annals of Public and Cooperative Economics*, 89(1), 65-86.
- Duguid, F., Durutaş, G., Wodzicki, M. (2015). *Current Status of Women's Cooperatives in Turkey*, World Bank Report.
- European Commission, (2023). *Cooperatives*, https://single-market-economy.ec.europa.eu/sectors/proximity-and-social-economy/social-economy-eu/cooperatives_en (Access Date: 12.09.2023).
- Gönüllü Atakan, A. and Çoban, A. (2022). Women's Empowerment through Cooperatives in Turkey - Legal and Structural Strategies, *International Labor Organization*, Ankara.
- Greg, A. (2020). Building Community Wealth: Are Mondragon's Cooperative Ideas Transferable to Australia? <https://probonoaustralia.com.au/news/2020/02/building-community-wealth-are-mondragons-cooperative-ideas-transferable-to-australia/> (Date of Access: 18.07.2023).
- Hacker, S. L., and Elcorobairutia, C. (1987). Women Workers in the Mondragon System of Industrial Cooperatives. *Gender&Society*, 1(4):358-379. <https://doi.org/10.1177/089124387001004002>
- Haseki, M.İ. (2007). *Agricultural Cooperatives and Marketing Concept: A Study on Determining The Consumers' Opinions Toward Marketing Activities Of Agricultural Cooperatives*. (Doctoral Dissertation). Cukurova University Institute of Social Sciences, Adana.
- Hazen, P. (2000). *Cooperative Employment Trends during Economic Prosperity in the USA*, Copac Open Forum. www.copacgva.org/fora/geneva2000/hazen-nba/hazen-nba.pdf. (Access Date: 01.03.2023)
- International Cooperative Alliance-ICA. (2013). *Blueprint for a Co-operative Decade*, Brussels: ICA. <http://ica.coop/en/media/library/member-publication/blueprint-co-op-decade> (Accessed: 12.01.2020).
- International Cooperative Alliance-ICA. (2020). *A People-Centered Path for A Second Cooperative Decade 2020-2030 Strategic Plan*, Brussels: ICA. <https://icaap.coop/sites/ica-ap.coop/files/cooperativestrategy-july-2020-final-1827845448.pdf> (Accessed: 26.02.2023).
- International Cooperative Alliance (ICA) and European Research Institute on Cooperative and Social Enterprise (EURICSE) (2022). *Exploring the Cooperative Economy-REPORT 2022, The 2022 World Cooperative Monitor*.
- Human Development Foundation-INGEV (2021). *Strong Cooperatives for a Social Solidarity Economy*, Istanbul Policy Center (IPC): Istanbul.

- Kurtuluş, G. (2019). An Examination of the New Cooperative Movement in Turkey from the Context of Social and Solidarity Economy. (Master's Thesis). T.C. Muğla Sıtkı Koçman University Institute of Social Sciences, Department of Economics, Muğla.
- Miller, G.R. (2011). Gender Equality in U.S. Worker Cooperatives, Grassroots Economic Organizing (GEO) Newsletter, 2(7). <http://geo.coop/node/615> (E.T.01.05.2024).
- Miller, G.R. (2012). “Gender Trouble”: Investigating Gender and Economic Democracy in Worker Cooperatives in the United States, *Review of Radical Political Economics*, 44(1) 8–22. DOI: 10.1177/0486613411418049
- Oerton, S. (1994). Exploring Women Workers’ Motives For Employment in Cooperative and Collective Organizations, *Journal of Gender Studies*, 3(3):289–297. <https://doi.org/10.1080/09589236.1994.9960576>
- Okoro, C. N., Amaechi, E., & Chijioke-Okoro, C. G. . (2021). Achieving Reduction in Unemployment and Labour Conflicts: The Cooperative Model, *Forshen Hub International Journal of Economics and Business Management*, 1(1), 39–56.
- Pennings P, Keman H, Kleinnijenhuis J. (2006). The Comparative Approach: Theory and Method. In: *Doing Research in Political Science*. 2nd ed. SAGE Publications, London.
- Pérotin, V. (2006). Entry, exit, and the business cycle: Are cooperatives different?, *Journal of Comparative Economics*, 34(2): 295–316. <https://doi.org/10.1016/j.jce.2006.03.002>.
- Preluca, A., Hakelius, K., Mark-Herbert, C. (2022). Sustainability of Worker Co-Operatives. *Sustainability*, 14:11542. <https://doi.org/10.3390/su141811542>
- Øvretveit, J. (1998). *Comparative and Cross-cultural Health Research A Practical Guide*, CRC Press Taylor & Francis Group (2018), NW: Broken Sound Parkway
- Roelants, B., Hyungsik, E., and Terrasi, E. (2004). *Cooperatives and Employment: A Global Report*, The International Organisation of Industrial and Service Cooperatives- CICOPA.
- Silva, L.F., and Morello, T. (2021). Is There a Trade-off Between Efficiency and Cooperativism? Evidence from Brazilian Worker Cooperatives, *Journal of Co-operative Organization and Management*, 9(2): 100136. DOI:10.1016/j.jcom.2021.100136
- Sobering, K., Thomas, J., and Williams, C.L. (2014). Gender In/equality in Worker-owned Businesses, *Sociology Compass*, 8(11): 1242–1255. 10.1111/soc4.12208
- Sobering, K. (2016). Producing and Reducing Gender Inequality in a Worker-Recovered Cooperative, *The Sociological Quarterly*, 57(1): 129-151. DOI: 10.1111/tsq.12112
- Şahankaya Adar, A., Dedeoğlu, S., Kurtuluş, G. (2023). Women's Cooperatives in Turkey: Current Situation Analysis, Potential for Women's Empowerment and Employment, *Journal of Economics and Law*, 2(77): 1171-1208.
- T.C. Ministry of Customs and Trade General Directorate of Cooperatives (MoCT). (2012). *Turkish Cooperatives Strategy and Action Plan 2012-2016*, Ankara.
- T.C. Ministry of Customs and Trade, General Directorate of Cooperatives (MoCT). (2017). *Turkey Cooperatives Report 2016*, <http://koop.gtb.gov.tr/data/592ea2dd1a79f514ac499aae/TKR-2016-2017%200804-BASIM.pdf>, (Date of Access: 12.01.2020).
- Third Sector Foundation of Turkey-TÜSEV (2018). *Social Cooperatives: European Union Examples and Developments in Turkey in terms of Legislation*, https://tusev.org.tr/usrfiles/images/TUSEV_SosyalKooperatifBilgiNotuTR.08.11.18.pdf (Date of Access: 10.07.2023).
- Türkiye İstatistik Kurumu-TÜİK (2024). *İşgücü İstatistikleri, Aralık 2023*.
- Ugur Cinar, M., Cinar, K., Onculer Yayalar, E., and Akyuz, S. (2022). The Political Economy of Women's Cooperatives in Turkey: A Social Reproduction Perspective, *Gender, Work & Organization*: 1-22. <https://doi.org/10.1111/gwao.12925>.
- United Nations-UN. (2010). *Cooperatives in social development*, Report of the Secretary-General Assembly, No: A/RES/64/136.
- United Nations-UN. (2023). *Cooperatives in social development*, Report of the Secretary-General Assembly, No: A/78/187.
- United Nations-UN. (2015). *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*, General Assembly, No: A/RES/70/1
- U.S. Federation of Worker Cooperatives-USFWC (2014). *USFWC ANNUAL REPORT 2014*. <https://www.usworker.coop/wp-content/uploads/2016/06/USFWC-2014-Annual-Report.pdf> (E.T.28.04.2024).

Akar, B. G. (2024). Türkiye’de kadın kooperatiflerinin statü sorunu: Doğru yerde konumlanabilmek (İşçi kooperatifleri örneği). *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(3), 603–625.

- Utting, P. (2016). Mainstreaming Social and Solidarity Economy: Opportunities and Risks for Policy Change, A Background Paper, UN Task Force on SSE (TFSSE) Publication.
- Vieta, M. (2010). “The New Cooperativism” (Editorial), *Affinities: A Journal of Radical Theory, Culture, and Action*, 4(1): 1-11.
- Ward, B. (1958). The firm in Illyria: Market Syndicalism, *American Economic Review*, 48: 566-589.
- Whyte, W. F., and Whyte, K. K. (2014). *Making Mondragón: The Growth and Dynamics of the Worker Cooperative Complex*, E-book edition 2014 by Cornell University Press.
- Women's Labor and Employment Initiative-KEIG. (2015). *Women in Working Life Forum Report*, Istanbul.
- Yalçın, A.Z. and Çetin, H. (2021). An Assessment of 21st Century Cooperatives and Development in Turkey. In F.Çakı, Ş.Öner, A.Uzun, Y.Altındal, A.Z.Yalçın (Editors), *21st Century Development Revisited Book* (pp. 327-348), Ankara: Nobel Academic Publishing.
- Yeni Nesil Kooperatifler Topluluğu – NewGenCoop, <https://newgencoop.org/kooperatifler/> (E.T.30.04.2024).
- Zeuli, K.A., and Cropp, R. (2004). *Cooperatives: Principles and Practices in the 21st Century*, Cooperative Extension Publications, University of Wisconsin-Extension.

Etik Beyanı : Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde ÖHÜİBF Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazar(lar)ına aittir.

Teşekkür : Yayın sürecinde katkısı olan hakemlere ve editör kuruluna teşekkür ederiz.

Ethics Statement : The authors declare that ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In case of detection of a contrary situation, ÖHÜİBF Journal does not have any responsibility and all responsibility belongs to the author (s) of the study.

Acknowledgement : We thank the referees and editorial board who contributed to the publishing process.
